II. Abdülhamid Han

Ziya Nur Aksun

Yayına Hazırlayan:
Erol Kılınç

ÖTÜKEN

Ziya Nur Aksun, 29 Mayıs 1930'da Konya'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimi Konya'da yaptıktan sonra Ankara'ya giderek 1955 yılında Ankara Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. İlerleyen yıllarda İstanbul'a yerleşen Z. N. Aksun, dönemin önde gelen aydınlarıyla ortak bir muhit teşkil etmiştir. Eserlerinden daha çok sohbetleriyle tanınmıştır. Osmanlı ve İslam tarihi hakkında geniş bilgisiyle, günlük siyâsetimizin muhtelif gelişmelerini sağlam bir tarih muhakemesiyle değerlendirmesiyle, Osmanlı-Türk devlet telakkisi hakkındaki efsunkâr tespitleriyle, çevresinde toplanan her zümreden münevverleri ve gençleri etkilemiştir. Dündar Taşer ve Erol Güngör ile memleket meseleleri ve millî düşünce etrafında yaptığı sohbetleri, Dündar Taşer'in vefatını müteakip derlemiş ve 1974 yılında Z. N. rumuzu ile fikir hayatımıza kazandırmıştır. "Dündar Taşer'in Büyük Türkiyesi" adıyla yayınlanan bu eser Türk okuyucusunun büyük alakasını celp etmiş ve kısa zamanda altı baskısı yapılmıştır (13. Baskı, Nisan 2017). *İslam Tarihi* hakkında Filibeli Ahmet Hilmi'nin eserini ele alarak ve genişleterek yazdığı eser (3 cilt, 5. Baskı, Aralık 2014) bugün halen aşılamamıştır. *Diriliş* dergisinde Z. N. rumuzuyla yazılmış makaleler neşreder. 1965'ten 1976 yılına kadar 7000 cilde yakın Osmanlı tarihi kaynaklarını tetkik eden Ziya Nur büyük bir *Osmanlı Tarihi* yazmak istemiş, fakat talih müsaade etmemiştir. 1976 yılında geçirdiği felç neticesinde konuşma ve yazma melekelerini kaybetmiştir. Sözü geçen *Osmanlı Tarihi* (6 cilt, 2. Baskı, Ocak 2010) yayınevimiz tarafından son haliyle neşredilmiştir. Ziya Nur Bey, tarihçiliğinin yanı sıra çağdaş Avrupa düşünce ve siyâsetini yakından takip eden, güzel sanatlarda, bilhassa ressamlıkta kabiliyetli, şiir ve musikimize hayran bir mütefekkirdir. Evinde muhafaza ettiği yağlıboya tabloları bir sergi açacak evsafta ve çokluktadır. Ziya Nur Aksun 6 Eylül 2010 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. Yirminci yüzyılın ikinci yarısının önemli âlim ve aydınlarından olan Z. N. Aksun, Osmanlı ve İslam Tarihi sahalarında çalışmış, bir kısmını tamamlayamadığı eserleriyle birlikte, ele aldığı dönemi okuyucuya bütün teferruatıyla yaşatmıştır.

İçİndekİler

Sunuş.....15

Giriş

Tahta Çıkışı, Şahsiyeti, Vasıfları, Husûsî Hayatı.....17
İftiralar... Suçlamalar... Pişmanlıklar... Yüceltmeler... 21
'Basîret emniyetin babasıdır; evvelâ basîret, sonra emniyet.' 28
Vehim ve Vesvesesi 39
Donanmanın Çürütüldüğü Suçlaması.....40
İmar Çalışmaları.....40
Tahta Çıktığındaki Siyâsî Durum.....41
Kılıç Alayı.....42
İlk Günleri.....44

I. Meşrûtiyet'ın İlanı ve 93 Harbi Öncesinin İç ve Dış Gaileleri

Sırbistan ve Karadağ Âsîlerine Karşı Harekât ve Rus Ultimatomu.....46
Midhat Paşa'nın Sadrazamlığa Tâyini ve Dış Siyâsette Tuttuğu Tehlikeli Yol.....48
*Tersâne Konferansı (*23 *Aralık* 1876*)* 56
*Birinci Meşrûtiyet'in İlânı (*23 *Aralık* 1876/6 *Zilhicce* 1293*)* 66
Nâmık Kemal Bey'in Değerlendirmeleri.....82
Nümâyişler.....84
Tersâne Konferansı Kararlarının Müzâkeresi.....87
Ricâlin Harb Taraftarlığı; Midhat Paşa'nın Azli ve Uzaklaştırılması 92

93 Harbi ve Sonrası

Devletlerin Türkiye Hakkındaki Tavırları.....95
Londra Protokolünün Reddi ve Devletin Harb Sath-ı Mâiline Girmesi.....96
*Meclis-i Meb'ûsân'ın Açılışı (*19 *Mart* 1877/4 *Rebîülevvel* 1294*) Red Kararını Tasdîk Edişi*.....100
Türkiye'nin Harbe Girmesinin Tehlikeleri.....104
Rusya'nın Askerî Hesapları ve Siyâsî Temasları.....108
Harbin Başlangıcında 110
Tarafların Askerî Kuvvetleri 110
Anadolu Cebhesindeki Askerî Harekât.....114
Ardahan'ın Düşmesi (17 Mayıs 1877/4 Cumâdelûlâ 1294).....115
Bâyezid'in Düşmesi ve Rus İleri Harekâtı.....117
Ruslar'ın Kars'a Tasallutları ve Şehrin İlk Muhâsarası 118

Gedikler Zaferi ... 119
Yahniler Muharebesi ... 121
Şark Ordusunun Mağlûbiyeti ve Erzurum'a Ric'ati ... 124
Deveboynu Geçidi Bozgunu ... 126
Rumeli Cephesindeki Askerî Harekât ... 132
Niğbolu'nun Düşüşü ve Şıpka'nın Gurko Tarafından Ele Geçirilişi ... 136
Vidin Kumandanı Osman Paşa'nın Plevne'ye Yetişmesi ... 139
Birinci Plevne Zaferi ... 140
İkinci Plevne Zaferi ... 142
Süleyman Paşa'nın Şıpka'yı Zorlayışı; Osmanlı Ordularının Hareketsizliği ... 145
Lofça Direnişi ... 150
Üçüncü Plevne Zaferi ... 151
Ruslar'ın Plevne Önünde Takılıp Kalmaları ... 152
Osman Paşa Ordusunun Başarısız Hurûc Hareketi ve Esârete Düşmesi ... 153
Türk Kuvvetlerinin Çözülüşü; Edirne'nin Düşmesi ... 154
Rus İlerlemesinin Avrupa'yı Endîşelendirmesi ve Askerî Harekâtın Durması ... 157
93 *Harbi Hakkında Bâzı Düşünceler* ... 158
Rus ve Bulgar Vahşiliği ... 159
Türk Askerinin Harbî Kıymeti ... 161

İç ve Dış Gelişmeler
Avrupa Devletlerinin Endîşeleri ve Manevraları

Sadrâzam Edhem Paşa'nın Azli ile Ahmed Hamdi Paşa'nın Sadârete Getirilmesi; Onun da Yerini "Başvekil" Ahmed Vefîk Paşa'ya Bırakması ... 168
Edirne Mütârekesi ve Ayastefanos Barış Girişimi Belgesinin İmzâsı (31 Ocak 1878) ... 170
Meclis-i Meb'ûsân'ın Tâtîli (13 Şubat 1878/10 Safer 1295) ve Sebepleri ... 173
Bir İngiliz Filosunun İstanbul Önüne Gelişi ... 181
Ayastefanos Sulh Şartlarının Osmanlı Delegeleri Tarafından Ağlanarak İmzalanışı (3 Mart 1878/28 Safer 1295) ... 182
Ayastefanos'un Ağır Şartları ... 183
Avrupa'da Endîşe: Devletlerin Siyâsî Manevraları ve Hedefleri ... 185
Rusya'dan Taviz ve Gizli Anlaşmalar ... 186
Yine Gizli Yapılan ve İngiliz Menfaatçiliğine Dayanan İngiltere-Osmanlı İttifakı ... 187
Başvekil Ahmed Vefik Paşa'nın Azli ve Şahsiyeti ... 188
Çırağan Vak'ası (19 Mayıs 1878) ve Ali Süâvî ... 191
Soruşturma Komisyonu Kuruluyor (20 Mayıs 1878) ... 194
Mehmed Sâdık ve Mütercim Rüşdî Paşaların Sadâretleri ... 199
Osmanlı-İngiliz İttifakı ve Kıbrıs'ın ... 203
Geçici Olarak İngiltere'ye Verilmesi ... 203
Berlin Konferansı (13 Hazîran 1878-13 Temmuz 1878) ... 207
Taraflar ve Delegeler ... 207
Bulgaristan Meselesi ... 210
Bosna-Hersek Meselesi ... 211
Sırbistan ve Karadağ İstiklalinin Tasdiki ... 212
Yunan Talepleri ... 212

Romanya 213
Tuna Meselesi ve Savaş Tazminatı 214
Anlaşma 215
Sonuçları 216
Berlin Anlaşması Üzerine Değerlendirmeler 219

Berlin Konferansı'ndan Sonra

Sultan Murad'ı Yeniden Tahta Çıkarmak İçin Yapılan Bir Darbe Girişimi Daha (Temmuz 1878) 225
Sadrâzam Safvet Paşa'nın Azli 226
Tunuslu Hayreddin Paşa'nın Sadâreti ve Azli 229
Ahmed Ârifî Paşa'nın "Başvekil" Ünvanıyla Sadâreti 233
*Küçük Saîd Paşa'nın İlk Sadâreti (*18 *Ekim* 1879-1 *Haziran* 1880*) ve İcraatı* 235
Mehmed Kadrî Paşa'nın Sadâreti 244
Berlin Anlaşması'ndan Sonra Devletçe Uğraşılan Önemli Meselelerden Bâzıları 246
"Ermeni problemi"nin Diplomasi Âlemine Çıkması 248
"İlerici zümreye dayanarak, Avrupa gözetimi altında reformlar yapılması lâzım geldiği.." 249
Usûl-i Muhâkeme Kanunları 251
Makedonya Islahatı 251
Arnavutlar'ın Durumu 252
*Tunus Beyliği'nin Fransa Himâyesine Girmesi (*12 Mayıs 1881/12 Cumâdelâhire 1298*)* 253
"Bir vâli anlaşma imzalamaya yetkili değildir…" 256
*Tesalya ve Narda Kazâsının Yunanistan'a Bırakılması (*2 *Temmuz* 1881/4 *Şâban* 1298*)* . 257

Yıldız Mahkemesi

Sultan Azîz'in Ölümü Hakkında Soruşturma Açılması 259
Yıldız Mahkemesi Kuruluyor 260
Yıldız Mahkemesi'nin Kararları 263
Mahkûmların Akıbetleri 268

Dış Borçlar

*"Muharrem Kararnâmesi"nin İlânı ve Düyûn-ı Umûmiye'nin Teşekkülü (*20 *Aralık* 1881/28 *Muharrem* 1299*)* 275
Saîd Paşa'nın Azli, Abdurrahman Nureddin Paşa'nın Kısa Sadâreti ve Yerini Tekrar Selefine Terketmesi 277

Mısır Meselesi

Mısır Meselesi, Sebepleri, Safhaları ve Sonuçları 280
Arabî İsyanı ve İskenderiye'nin Bombalanması 282
İngilizlerin İşgali ve Arabî İsyanının Sonu 285
İngiliz Yayılmacılığına Karşı Tedbirler 287

Sadâret Değişiklikleri

Saîd Paşa'nın Sadrâzamlıktan İndirilmesi ve Tekrar Çıkarılması 289
Alçaklığın Övünç Olarak Değerlendirilmesi Örneği!..... 291
Doğu Rumeli Meselesinin Ortaya Çıkışı, Sebepleri; ve Bulgaristan'a Bağlanması 293
Tophane Konferansı (5 Nisan 1886*)* 299
"İngiliz elçisinden ziyâde İngiliz" Kâmil Paşa'nın Sadâreti (25 Eylül 1885*/3-4 Temmuz* 1891*)* 301
Doğu Rumeli ve Mısır Meseleleri Hakkında 303
Cevad Paşa'nın Sadâreti 306
"Devlet-i Aliyye'nin Avrupa'daki siyâsî konumu başka devletlerle kıyâs edilemez." 310

Ermenî Meselesi

Ermeni Meselesi ve Safhaları 312
Fitne Tohumunun Atılması 312
Sultan Hamîd: "Doğu Anadolu'ya muhtâriyeti götürecek reformları kabul etmektense ölmeyi tercîh ederim." 313
Reform Talepleri 313
Art Niyetler ve Kışkırtmalar 314
Ermeniler Kimlerdir? 315
Ermenilerin Mukaddes Kiliseleri 317
"Ermeni isyanları Osmanlı Ermenileri'nden çıkmadı." 318
Dengeler ve Gerçekler 320
Hınçak Cemiyeti 321
Taşnaksutyan Komitası 323
Hamidiye Alayları Listesi 325
Hamidiye Alaylarının Kurulması 327

Sadârette Değişiklikler ve Diğer Olaylar

Saîd Paşa'nın Azli, Kâmil Paşa'nın 2. Sadâreti ve Kısa Müddet Sonra Uzaklaştırılması; Bu İki Sâbık Sadrâzamın Yabancı Sefâretlere Sığınışı 331
Halil Rifat Paşa'nın Sadâreti 336
"Banka Vak'ası" Denilen Ermeni Hareketi 339
Asıl Sebep: Kudret Zaafıdır! 342

Osmanlı-Yunan İhtilâfı

Osmanlı-Yunan İhtilâfı ve Türk Ordusunun Zaferi 344
Milona Muharebesi 354
Birinci Velestin Muharebesi 358
Dömeke Zaferi (17 Mayıs 1897) 359
Osmanlı-Yunan Savaşı Hakkında Bâzı Değerlendirmeler 361
İslâm Dünyasındaki Yankıları 365
Osmanlı-Yunan Sulhü (4 Aralık 1897*) ve Girit Muhtâriyeti* 366

Ziyâretler

Alman İmparatoru Wilhelm'in 368
Sultan Hamîd'i İkinci Defa Ziyâreti 368
İran Şâhı'nın Ziyâreti 370

Bazı İç ve Dış Olaylar

"Midilli Vak'ası" (5 Kasım 1901) Denilen Garip Olayın Çıkışı 371
Halîl Rifat Paşa'nın Vefâtı ve Saîd Paşa'nın 6. Sadâreti 372
Makedonya Meselesi, Safhaları ve Sonuçları 374
Arnavutlar 376
Selânik Osmanlı Bankası'nın Lâğımla Uçurulması "Ilin-Dén İhtilâli" (2 Ağustos 1903) 381
Mürzteg Programı 382
Sadrâzam Saîd Paşa'nın Azli 384
Avlonyalı Ferid Paşa'nın Sadâreti ve Şahsiyeti 391
"Bu işler paraya bağlı..." 395
Bomba Hâdisesi 398
Makedonya Islahatı Talebiyle Yapılan Ecnebî Müdâhaleleri ve Anlaşmaya Varılması 412

Araplar, Yahudiler, Filistin ve Arabistan Hakkında

Arabistan'ın ve Arab Eyâletlerinin Coğrafî, Tabiî ve Beşerî Vaziyeti 415
Arabistan ve Arapların Osmanlı Cemiyeti İçin Önemi 422
Batılılar'ın Bölgedeki Menfaat Mücâdelesi; 426
Osmanlı-İngiliz Çekişmesi 426
Basra ve Akabe Hâdiseleri 432
Yahudiler'in Filistin Üzerindeki Emelleri 438
Borçlara Karşılık Toprak Talebi 441
Teodor Herzl'e Nişan 442
Bâzı Düşünceler 444

Jön-Türklere Dair

Avrupa ve Mısır'daki Jön-Türk Faâliyetine Umûmî Bir Bakış 446
Dışarıda Neşriyat Yapanların Fikirleri, Şahsiyetleri ve Ciddî Bir Milliyetçilik Duygusundan Uzak Davranışları 447
Ahmed Rıza Hakkında 447
Mizancı Murad Bey 458
Dâmâd Mahmud Paşa 467
Jön-Türk Kongreleri ve "Vatanı Satılığa Çıkaran Adamlar" 472
Prens Sabahaddin 474
İsmail Kemal 475
Dr. Bahaeddin Şâkir 478

Jön-Türkler ve Ermeniler 484
Makedonya'nın Uluslarası Propagandanın Odağı ve Çete Takiplerinde Yetişen Genç Subayların Merkezi Oluşu 486
Masonların Etkisi ve Teşkilâtlanmadaki Rolleri 488
Suikastlar 495

31 Mart 1908'e Doğru İç ve Dış Gelişmeler

Avlonyalı Ferid Paşa'nın Azli ve Saîd Paşa'nın 7. Sadâreti 509
İkinci Meşrûtiyet'in İlânı; Anarşi; Yeni Kabînenin İstifâsı 511
Kâmil Paşa'nın 3. Sadâreti ve İlk İcraatı; Anarşi Havasının Devam Edişi 529
"İnkılâb-ı Osmânî"nin İlk Fecî Meyveleri: Bosna-Hersek'in Avusturya Tarafından İlhâkı; Bulgaristan'ın İstiklâlini İlân Etmesi; Girid'in Yunanistan'a Katılma Kararı 537
Meclis-i Meb'ûsân'ın Toplanması ve Bâzı Düşünceler 544
Meşrûtiyet'in İlânından Sonraki Hâdiseler ve Bu Hususta Bâzı Mülâhazalar 549
Bayramlaşma 557
Taşkışla'daki Askerlerin Nümâyişi 561
İsmâil Mâhir Paşa'nın Şehîd Edilmesi 563
Yıldız'da Mebuslara Ziyâfet Verilmesi 564
Kâmil Paşa'nın Ayrılması; Buna Sebep Olan Vak'alar ve Bâzı Mülâhazalar 568
Sadârete Hüseyin Hilmi Paşa'nın Tâyini; Memurîyetinin İlk Günlerindeki Vak'alar Hakkında Mütâlaalar 579
Şahsiyeti 580
İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti, Volkan ve Derviş Vahdetî 591
Gazeteci Hasan Fehmi'nin Katledilmesi 592
31 *Mart Vak'ası'nın Umûmî Sebepleri* 594
31 *Mart Hâdisesi'nin Cereyan Tarzı, Gelişmesi ve Sönüşü Hususunda Mütâlaalar* 598
Emîr Arslan Bey'in Öldürülmesi 602
Nâzım Paşa'nın Öldürülmesi 603
Pâdişah Tezkeresi'nin Okunması 604
"Babalığa (Sultan'a) söyle, bizim ırzımıza, dînimize sövüyorlar; vallâhi günahtır, bize acısın." 605
Tevfik Paşa'ya Hükûmet Kurma Yetkisi Verilmesi 613
Selanik'te Durum: Hareket Ordusu 617
Binbaşı Ali Kabulî Bey'in Öldürülmesi 620
Protestolar 625
Mizancı Murad'ın Değerlendirmesi 627
Prens Sabahaddin'in Değerlendirmesi 629
Rumelicilik Gayreti 631
Protestolardaki Seviyeyi Gösteren Birkaç Örnek Daha 632
Fitnenin Dış Güçlere Verdiği Fırsat 634
"Ben askeri, Pâdişah'ın hayâtı tehlikede diyerek getirdim." 636
Hareket Ordusunun Kumandanı 639
Teminatlar.... 644
Hareket Ordusu'nun Şehre Girişi 647
"31 Mart Vak'ası" Hakkında İleri Sürülen 658

Muhtelif Görüşler ve Münâkaşası 658
"Adana Vak'ası" Namıyla Anılan Ermeni Hareketi 676

Tahttan İndirilişi

"Sultân el-Gâzî Abdülhamîd Hân-ı Sânî Hazretleri"nin Taht-ı Osmânî'den İndirilmesi 682
Hal' (Tahttan İndirme) Fetvâsı 688
Hal'in Tebliği 698
İndirilmiş Pâdişah'ın Selânik'e Gönderilmesi 702
Yıldız Yağması 704
Abdülhamîd Han'ın Selânik'teki Günleri 706
Sultan'ın Büyük Şahsiyeti Hakkında 708
Bâzı Mülâhazalar 708
Osmanlı Mirâsı 718

Dizin 720

Sunuş

Sultan 2. Abdülhamîd Han'ın bir darbe sonucunda, son derece uyduruk bir suçlama ve utanç verici bir üslûpla tahtından indirilişinin üzerinden 100 yıl geçti. Onun zamanındaki Balkanlar, Kafkaslar, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu ile İslâm dünyası üzerindeki emperyalist emellerin şekillendirdiği siyâsî entrikalar bugünlere kadar sürüp geldi ve biteceğe de benzemiyor. Dünyada, bu çetrefilleşmiş problemlerin kökenlerinin anlaşılması, çözüm çabalarının bir sonuca ulaşabilmesi için, o dönemlerin gerçek tarihlerinin, o dönemdeki aktörlerin gerçek kişiliklerinin ve niyetlerinin hiçbir ideolojik ve zihnî saplantıya kapılmaksızın ele alınması lazımdır. Bu işleri değerlendirenlerin inanç ve anlayış bakımından yerli, samimî ve komplekssiz olmaları, bölgenin kültürel yapısı hakkında sağlam bilgilere dayanmaları, bunlara istinad eden hükümler çıkarabilecek kapasiteye, hukukî formasyona ve siyâsî ufka sahip bulunmaları lâzımdır.

Hâlbuki insanlara, şahsiyetlerindeki "zaaf" çatlaklarından nüfûz eden "propaganda" silâhı; o günlerden bugünlere yüksek teknik donanımla daha da beslenip güçlenerek, her hakîkati olduğundan farklı göstermekte gittikçe ustalaşarak, zihinlere hâkim olmaya, gerçekleri ters yüz etmeye, örnek şahsiyetleri karalamaya, fesat niyetlileri yüceltmeye devam ediyor. Bu silâhın mağdurlarından biri de "Ulu Hakan" Abdülhamîd Han'dır. Osmanlı'yı yıkan dış güçler, Balkan komitacılarıyla içimizdeki Avrupaî devrim çılgınlarını siyâsî piyon olarak kullandılar; gerçek niyetlerini bunların kerâmet umdukları sihirli sloganlarla, nümayişlerle, "özgürlük ve eşitlik" avâzeleriyle perdelediler. Aydınların, önderlerin zihinlerini bu sloganlarla doldurup, onları aklî istiklâlden, hür düşünceden uzaklaştırdılar; gerçekler hakkında sâlim düşünemez hale getirdiler.

İşte bu kitabın yazarının ayırt edici özelliği buradadır: Ziya Nur Aksun, propaganda tahribatına karşı zihni "şerbetlenmiş" müstesna bir şahsiyettir: O, samîmîyeti, inancı, zihnî istiklâli, imparatorluk tebaasının yapısını iyi bilmesiyle de seçkin bir mütefekkirdir. Başka bir ifade ile, onun mükemmelliği, zihninin berraklığında, düşüncesindeki ihâta ve istiklâlde, ele aldığı konularla zihnen ve hissen bütünleşerek yaptığı değerlendirmelerde, siyâsî konuları çok yüksek bir devlet şuuruyla ele almasındadır. Filibeli Şehbenderzâde Ahmed Hilmi'nin

İslâm Tarihi'ni şerhlerle ve eklerle üç misline çıkarıp sağlam bir metin haline getirdiği yayını ile 6 Ciltlik Osmanlı Tarihi, bu hükmümüzün şahitleridir.* Onun bu hususlarda Tarih-i Cevdet, Maruzat, Kısas-ı Enbiya gibi şâheserlerin sahibi ve Mecelle'yi tanzim eden hukuk komisyonunun başkanı Cevdet Paşa'ya benzetilebileceğini söylemekte hiçbir beis görmüyoruz. İşte bu kıratta bir dev şahsiyetin 2. Abdülhamîd Han ve devrindeki netâmeli konular hakkındaki çok önemli tesbit ve değerlendirmelerini, bu kitapla okuyucuya sunuyoruz. Kitabı, her seviyedeki entelektüelin anlayabileceği bir dille yayına hazırladık. Bölümler, başlıklar, resimler okuyucuya kolaylık sağlamak için tarafımızdan yapılmış, konulmuş ve dizin de eklenmiştir.

Umduğunuz faydayı sağlayabilirsek ne mutlu...

İstanbul, Kasım 2009 **Erol Kılınç**

---

* Ziya Nur Aksun'un eserleri:

-*Osmanlı Tarihi*, 6 Cilt, İstanbul–1994

-*Enver Paşa ve Sarıkamış Harekâtı*, İstanbul – 2005 (6. Basım: 2017)

-*İslam Tarihi 1 - Dinî Düşünce ve İslâm (Doğuşu, Yayılışı, İlk Halifeler, İlk İhtilâflar, Emevîler ve Abbâsîler)*, İstanbul–2006 (Filibeli Şehbenderzâde Ahmed Hilmi ile beraber) (5. Basım)

-*İslam Tarihi 2 - Türkler ve İslâm (Selçuklular, Haçlı Seferleri, Moğollar ve Sonrası)*, İstanbul – 2006 (Filibeli Şehbenderzâde Ahmed Hilmi ile beraber) (5. Basım)

-*İslam Tarihi 3 - Osmanlı Pâdişahları ve 20. Yüzyılda İslâm Dünyası*, İstanbul–2006 (5. Basım)

-*Darbe Kurbanı Abdülaziz Han*, İstanbul –2009 (2. Basım: 2016)

-*Dündar Taşer'in Büyük Türkiyesi*, İstanbul–1972 (13. Basım: 2017).

Sultan El-Gâzi
Abdülhamîd Hân-ı Sâni
(1876-1909 M./1293-1327 H.)

Giriş

Tahta Çıkışı, Şahsiyeti, Vasıfları, Husûsî Hayatı

Sultan Abdülhamîd, Topkapı Sarayı'nda toplanan hükûmet erkânı, ulemâ ve askerî ricalden oluşan Umûmî Meclis'in huzûrunda okunan fetvâ gereğince, şer'an ve psikolojik rahatsızlığı sebebiyle tahttan indirilmesi ilân edilen birâderinin yerine, "meşrû ve tabiî vâris" sıfatıyla saltanat tahtına çıktı (31 Ağustos 1876/11 Şaban 1293 Perşembe). *Hiss-i İnkılâb* yazarı Süleyman Paşa bunun üzerine:

"Yüce saltanat ve halifelik tahtı Babü's-Saâde dairesi önüne çıkarılıp; mübârek Hırka-i Saâdet dairesinden Arz Odası'na dönmüş bulunan Osmanlıların gözlerinin ışığı ve Müslümanların gözlerinin nuru Sultan Abdülhamid Han efendimiz hazretleri saat beşi çeyrek geçerek (zevâlî saatle 12'de) tam bir şevket ve kudretle tahta oturdular ve protokol gereğince Nakîbü'l-eşrâf hazretleri bîat töreninin icrasına geçip ömür uzunluğu ve hükümranlığının açık bahtlı olması için dua törenini ifa etti, bundan sonra diğer bendeler dahi sırasıyla bîat resmini yerine getirmekte süratli davrandılar."
demektedir. Aynı müellif, o sırada Topkapı Sarayı avlusunun "imparatorluk askerleri ve üç beş bin kadar da sâdık tebaa ve hizmetlilerle dolmuş" olduğunu kaydetmektedir. Cevdet ise *"[V. Murad'ı] tahttan indiren kişiler devlet kapısına davet edilerek Kubbealtı'nda toplanan umumî mecliste Sultan Murad'ın şer'an tahttan indirilmiş olduğu ilân edildi ve Sultan İkinci Abdülhamîd hazretleri irs ve istihkak yoluyla saltanat tahtına oturtuldu."* demektedir.

Osmanlı hükümdarlarının 34'üncüsü olan yeni pâdişah, 34 yaşında tahta geçmiş ve bu da güzel bir tevâfuk sayılmıştır. Vâlideleri

Sultan II. Abdülhamid Han

Tîr-i Müjgân Kadın-Efendi'dir. Ayşe Sultan, ninesi "Tîr-i Müjgân Kadın-Efendi'nin, Çerkeslerin Şapsığ kabîlesine mensup, inceliği, nezâket ve güzelliği ile meşhûr, yeşil elâ gözlü, açık kumral ve gâyet uzun saçlı, beyaz şeffaf tenli, nahîf endâmlı, çok güzel bir kadın olduğu söylenirdi." demektedir. Sultan Hamîd, annesini daha 11 yaşında kaybettiği için, Perestû Kadın-Efendi'nin analığına tevdî edilmiş ve bu hanım, Abdülhamîd Han'ın tahta çıkmasıyla "mehd-i ulyâ-yı saltanat", yâni Vâlide Sultan olmuştur. Ayşe Sultan der ki:

"Sultan Hamîd, tahta çıkışının ertesi günü analığının elini öperek 'Siz annesizliğimi bana bir gün hissettirmediniz; nazarımda öz vâlidemden farkınız yoktur ve mevkiiniz Vâlide Sultan mevkiidir; sarayda da vâlide sultanlığın bütün hak ve selâhiyetlerine sâhip olacaksınız; fakat devlet işlerine müdâhaleye kalkıp, şunun bunun himâyesini üzerinize almaktan, rütbe ve memuriyet heveslilerine aracı olmaktan kat'iyen çekinmenizi bilhassa ricâ ederim.' demiş, Perestû Kadın da ölünceye kadar babamın bu arzû ve irâdesine riâyetkâr kalmıştır."

Aynı kaynağa göre, Perestû Kadın-Efendi, Abdülmecîd Han'ın halası, Sultan Birinci Abdülhamîd'in kızı Esmâ Sultan tarafından

alınmış olup, Çerkes Ubuh kabîlesi asilzâdelerinden birinin kızıdır. Çok zarîf ve nârin, aynı zamanda hareketli olduğu için, Farsça'da "Kırlangıç" mânâsına gelen "Piristu" adı verilmiş; sarayda bâzı kelimeleri değiştirerek söylemek âdet olduğundan "Perestû" diye anılmış; kimseyi zerre kadar incitmek istemez, işlere karışmaz, hak ve hakkaniyet arar, gâyet dindar ve mu'tekid olduğundan ibâdetle vakit geçirir, iyi ve yüksek ahlâk sâhibi, yoksul ve muhtaçlara yardımdan zevk alır, muhterem bir kadın olarak tanınmıştır. Sultan Hamîd'in islâmî, dînî ve beşerî duygularındaki yükseklikte, bu muhterem analığının da büyük bir hissesi olsa gerektir.

Yeni Sultan, şehzâdeliğinde çok ciddî bir tahsîl görmemişti. Hattâ İbnülemîn'e göre "okuma ve yazmadaki kudreti oldukça azdı." Bununla berâber onun, birâderi Sultan Murad'la birlikte Gerdankıran Ömer Efendi'den Türkçe, Ali Mahvî Efendi'den Farsça, Ferid ve Şerîf Efendilerden Arapça ve sâir ilimleri, Gardet'den Fransızca öğrendiği, Osmanlı târihini vak'anüvis Lûtfî Efendi'den tahsîl ettiği, Guatelli ve Lombardi isimli iki İtalyan'dan mûsıkî dersi aldığı muhakkaktır. Ali Emîrî Efendi yüce ve büyük ataları gibi şiir yazmağa da tenezzül buyurduklarını söyleyerek, hocası Lûtfî Efendi'nin hastalığı sebebiyle yazdığı

"Haber-i inhiraf-ı tab'-ı şerîf;
Oldu gâyet teessüre bâdi;
Hak vire âfiyetle ömr-i dırâz;
Bâ kemâl-i meserret-i şâdi" (2 Muharrem 1296)

kıt'asını misâl göstermektedir. İbnülemîn bu kıt'anın Ali Mahvî Efendi'ye yazılmış olduğunu, esas nüshasının kendisinde bulunduğunu kaydetmekte ve Sultan'ın eseri olduğundan da şüphesini beyân etmektedir. Esâsen çok yüksek şiirî ve edebî bir kıymet taşımayan bu kıt'anın Sultan Hamîd'e âit olup olmaması münâkaşası, yapılan aleyhte propagandalar sebebiyle, onun bunu yazacak kudrete sâhip olduğundan bile şüphe edilmesindendir. Kendi yazmadığı bir şeyin altına imzasını koymağa tenezzül etmeyecek bir yaradılışta olan Sultan'ın, her halde bu kıt'ayı düzebilecek kaabiliyet ve mâlûmat-

ta olduğunu tasdikte zarûret vardır. Kızı Ayşe Sultan'ın kitabından, Hünkâr'ın Farsça olarak, harekeli ve imzalı bir kıt'asının fotokopisi daha vardır ki, evvelki kıt'anın da kendisine âit olduğunu gösterir bir delîl mâhiyetindedir.

Keçecizâde Mehmed Fuad Paşa hâtırâtında *"Abdülhamîd Fransızca'yı iyi anlardı; fakat kendisine mahsûs bir kibir ve azamet, daha doğrusu târize veya tenkîde uğramamak için hiçbir vakit konuşmazdı."* demektedir. Kabul törenlerinde bir Osmanlı hükümdarının Fransızca konuşmaması gâyet tabiî ve zarûrî bir millî vecîbe olmakla birlikte, Tahsin Paşa onun *"Fransızca anladığını, fakat tekellüme alışmadığı için konuşmadığını"* yazmaktadır.

Sultan Hamîd'in en basit ve tartışılmaması gereken vasıfları üzerinde dahi beyazla siyah arasındaki fark misilli büyük kanaat ayrılıklarının bulunması, onun tahttan indirilmek gibi büyük bir belâya uğramış olmasıyla birlikte, 19. Asrın ilk çeyreğinde başlayan ve millî birliği sarsan bir seri inkılâp çılgınlıkları sebebiyle idârecilerle halk, aydınlarla ahâlî arasında ortaya çıkmış büyük îmân ve inanç zıtlığına dayandırılmalıdır. Sultan Hamîd, tıpkı Sultan Azîz gibi, millî kanaat ve inançlara yaslanmadan, değil hamle yapılacağına, devletin varlığının dahi muhâfaza edilemeyeceğine inanmış bir hükümdardır. Bu sebepledir ki, devletin aslî unsuru olan müslüman tebaanın hükûmetteki rolünü ve hâkimiyetini hiç mesâbesine indiren ve yabancı devletlerin türlü siyâsî ve iktisadî faydalar için telkîn ettikleri Tanzîmat oyunlarına ve müdâhalelerine sırt çevirmiş; onları büyük politik zekâsıyla tesirsiz hâle getirmeğe çalışmıştır. Bu sebeple, kendi müslüman ve muhâfazakâr tebaasının tabiî ve sembol lideri hâline gelmiş; hattâ batı devletlerinin sömürge hâline getirdiği İslâm ülkelerindeki bütün kavimlerin, en büyük siyâsî ve dînî şefi ve kurtarıcı şahsiyeti mevkiine yükselmiştir. 33 sene süren sultanlığı ve hilâfeti zamanında hemen bütün tebaası ve dış müslüman kamuoyundaki sevgi o kadar fazla olmuştur ki, bir avuç subay ve aydın grupla gerçekleştirilen darbeyle tahttan indirilişinden sonra, onun kazandığı bu mânevî nufûz dağıtılmak istenince, aynı derecede büyük yalan ve iftiralara başvurulmak zarûreti duyulmuştur. Yerine geçen zih-

niyetin iktidarda kalabilmek için giriştiği bu kötüleme kampanyası, Sultan Hamîd'in uyandırdığı sevgi derecesinde büyük olmuş ve aklın alamayacağı derecede çılgınca iftira ve tasavvurlara kadar uzanmıştır. Büyük hükümdarın, kendi içine kapanık, münzevî, son derece zekîce, hattâ çok ince bir dehânın mahsûlü olan siyâsî, medenî silâhları ve uzun saltanatı boyunca ektiği tohumlar o kadar tesirli olmuştur ki, muhâliflerini derin bir şaşkınlığa uğratmış; çılgınca tutumlara sürüklemiştir. Onun muhâlifi olan dış ve iç zihniyet, geçici bir başarı kazandıktan sonra çok fecî bir hüsrana uğramış ve bu hüsran günümüze kadar sürüp gelmiştir. İşte Sultan Hamîd'in bugün dahi serinkanlılıkla muhâkeme edilememesinin, hâlâ çok farklı ve birbirine zıt kanaat ihtilâflarının konusu oluşunun sebebi bu olsa gerektir.

İftiralar... Suçlamalar... Pişmanlıklar... Yüceltmeler...

Hükümdar'ın indirilmesinden sonra başlayan devirler o derece dehşetli bir baskı ve tazyike sebep olmuştur ki, kendi yakınları ve nimeti ile beslenmiş olanlar bile aleyhinde bulunmuşlar ve tahtından indirilmiş sultana *"Ben kime iyilik ettimse fenâlık gördüm."* dedirtecek kadar ruh sefâleti göstermişlerdir. Dâmâd Şerîf Paşa, İbnülemîn'in naklettiği bir yazısında bunları dile getirerek şöyle demektedir:

"İndirilme olayından sonra aleyhinde gerek kasıtlı olarak, gerek bilmeden yapılmış olan asılsız suçlamalarla âlemin kulakları dolduruldu. Hükümdarlığı zamanında enderun ve bîrunda bulunan birçok rical, durumların ve olayların iç yüzlerini tamamıyla bildikleri halde içlerinden biri çıkıp da suçlamaları yalanlama ve durumların hakikatlarını aydınlatma ve geçmişteki nimetlerin hakkını verme ve hamiyet ve insanlık görevlerini yerine getirme cesaretini gösteremedi. Tam tersine, doğrudan doğruya kendisinin nimetleriyle gözü açılmış kimselerin 'hâtırât' adıyla meydana koydukları eserler, sadece yeni dönemin nufûz ve ikbal sahiplerine hoş görünmek için Hamîd devrini tenkid eden, horlayan ve sorumluluğun tümünü oraya yükleyerek geçmişteki kabahatlarını örtbas eden ve şahsî menfaatlarını koruma isteğiyle yazılmış yanıltmacalardan ibarettir."

İşin garibi, memleket dâhilinde ihtilâle cür'et etmiş ve birçok Türk'ün kanına girmiş olan Ermeni komitacılarının isyanını bastırdığı ve devlet bütünlüğünü muhâfaza ettiği için Albert Vandal'ın or-

taya attığı *"Sultan Rouge"* tâbiri, Jön Türklerce tercüme edilip *"Kızıl Sultan"* diye kullanılmış ve bu, maalesef mektep kitaplarına kadar girmiştir. Şu tâbir, Sultan'ı ve rejimi devirmek için Anadolu'yu bölme gâyesindeki Ermeni komitacılarıyla bile işbirliği yapmaktan çekinmeyen Jön-Türk gürûhunun idrâk zayıflığına, ithal malı fikirlere düşkünlük ve tutkunluğuna da delîl teşkîl etmektedir. Jön-Türk gürûhunun düşüncedeki zavallılığı ve hıyânete kadar varan basîretsizliği şu tâbirin bolca kullanılışıyla da sâbittir.

Sultan Hamîd aleyhinde, batıda kullanılan bâzı alçakça tâbirler daha vardır. Bir ara İngiliz başvekilliğine bile geçen meşhûr demagog Gladstone *"Koca Kaatil"*, Clemenceau nâmındaki cüce politikacı da *"Yıldız Canavarı"* unvanlarını bulabilmişlerdir. Beynelmilel siyâsette söz sâhibi olan veyâ olacak olan politikacıların, velev en nefret ettikleri bir kimse olsa bile, büyük bir devletin reîsine bu tarzda hitâb etmeleri, en hafif tâbiriyle, mesleklerindeki cüceliklerini gösterir. Buna mukabil batıda, Sultan Hamîd'in siyâsî zekâsını takdîr edenler de bir haylidir. Lord Beaconsfield (D'israeli)'ye göre:

"Abdülhamîd ne sefîh, ne müstebid, ne mutaassıp, ne de müfsid bir adam değil, âdil ve memleketini, milletini seven bir hükümdardı."

Huntington'a göre *"Bosfor'da oturan ihtiyar tilki, dünya çapında bir siyâsî" idi.*

İngiliz sefîri O'Connor'a göre *"Avrupa'da barışı koruyan adamdı."*

Lamouche'a göre *"Hodbin olmakla berâber zekî, kurnaz ve gâyet çalışkan"*dı.

Joan Haslip'e göre *"Kendisi aslâ câni ve zâlim değildi; târih bir gün onun, dâima milletinin saâdeti için çalıştığını yazacaktır."*

Yine bir İngiliz sefîri olan Layard'a göre *"Çok sevimli, iyi niyetli, doğru sözlü, nâzik ve insanî duygularla mücehhez, tebaasının hayrı için elinden gelen her şeyi zevkle yapmaya hazır bir kimse olarak görünüyordu."*

Onun hakkında ancak vefâtından sonra ve yakın zamanlarda oldukça tarafsız şekilde kalem oynatılabildi. Abdurrahman Şeref onun vasıflarını şöyle dile getirmektedir:

"Osmanlı pâdişahlarının yaşlılık bakımından ikincisi, saltanatının uzunluğu bakımından dördüncüsü olan II. Abdülhamîd Hân'ın.. yüzünde ve

bünyesinde Osmanlı hânedanına mahsus olan alâmetler iyice fark edilir ve görülürdü. Nitekim Centilo Bellini tarafından yapılmış olan Fatih'in tasvirinde sâbık Hakan'ın yüz hatları apaçıktır. Kendisi zekî ve hassas, programlı, her zamanki davranışları nâzik, ses tonunda özel bir yumuşaklığa sahip, efendilik ve saltanat ve hilâfetin onur ve izzetini tam bir kudretle yerine getirir, hizmetkârlarını hoşnud eder ve kendisiyle görüşen yabancıları tatlı dili ve nezâketindeki çekicilikle büyülemenin yolunu bilir, tehdidini hakkıyla yapmaya güç yetirir ve ihtiyaç duyduğunda şiddet göstermeğe veya öfkesini yatıştırmağa gücü yeterdi."

Kızı Ayşe Sultan bu tasvîre şunları eklemektedir:

"Saçı ve sakalı koyu kumraldı; saçları tepeden dökülmüştü; etrafta gür saçları vardı; gözleri tahrirli yeşil ile mâvi arası elâ idi; kuvvetli zekâsını gösteren alnı açık ve yüksekti; dudakları ne kalın ne ince idi; yüzü beyaz ve pembeliğe meyyâldi, vücûdu yüzünden daha beyaz olup, âdeta fildişi gibi idi; sesi tatlı kalın ve gürdü; söz söylerken dinlemek zevki duyulurdu; fikirlerini ve merâmını fevkalâde bir ifâde ve nezâketle anlatmaya muktedirdi; hareketlerinde pâdişahlık vekar ve halâveti görülürdü; dâima sâde giyinir, âlâyişten hoşlanmazdı; griyi çok severdi; günde üç dört defa abdest alır, namazını muntazaman kılardı; seccâdesi Hereke fabrikasında yapılmış bir halı idi, ipekli üzerinde namaz kılmak câiz değildir derdi; bizim çok sâde ve kapalı giyinmemizi isterdi; cicili bicili şeyler giymemizi istemezdi."

Ali Sâid Bey *Saray Hâtıraları* adlı kitabında husûsî halleri hakkında şu bilgileri vermektedir:

"Rahmetli Hakanın utanması gâyet ağır bastığından duşda ve hamamda yıkanırken kimseyi nezdine kabul etmeyip, çamaşırını kendi çıkarır, kendi giyer imiş. Şu suretle Sultan Hamîd'in kimse tarafından üryân görülmediği ve hattâ çoraplarını dahi kimse nezdinde çıkarıp giymediğinden ayaklarının bile görülmemiş olduğu, senelerce husûsî hizmetinde bulunanlardan aktarılmıştır. Sultan sabah namâzını ve Cenâb-ı Hak'dan mu'tâd olan niyâzı edâdan sonra kahvaltı edip ve kahvesini içip, bir gün evvelden birikmiş ve gece gelmiş ivedi evrakı okur ve incelemeğe koyulurdu. Tahta çıktığı günlerde bu gibi meşgâleler ender olurmuş; çünkü o zaman her işe bizzat müdâhale etmezmiş...

Avrupa'nın resimli ve resimsiz meşhûr gazeteleri saraya gelirdi. Bunların içindekiler arasında Osmanlı hükûmetini ilgilendiren veyâhud o zaman cere-

yan eden mühim olaylardan bahseden maddeleri, tercüme edilip takdîm olunurdu. Sultan Hamîd bunların hepsini dikkatle okur; tâkip edeceği hususları ayırırdı...Yabancılardan dahi, her yerde resmî, gayrıresmî ahbâb edinmiş idi; onlar tarafından haber verilmiş ve hatırlatılmış husûsları daha ehemmiyetle tedkîk eder, îcâbı ne ise yapar, yaptırır, elbise, silâh, teknik edevat katalogları getirtir; o kadar uğraşlar arasında onlara da bakar; yerli gazeteleri de gözden kaçırmaz; kısaca, insan kudretinin yetişemeyeceği surette muhtelif uğraşlar, işlerle her gün, programlanmış olan vaktinde uğraşmayı alışkanlık edinmişti...

Yabancılara hediye ettiği ağır kıymetli hediyelerle yapılan yanlışlıkları ve hatalı durumları kurtarmış ve netîcede, aleyhinde bulunanları ihsân ve hediyeleriyle kazanmış ve kendi istediği yöne çevirmişti... Pek çok yabancı basın organını hükümdarlık kesesinden örtülü ödeneklerle elde tutardı...

Oruç ayında Yıldız Sarayı, İslâmiyetin mukaddes yolunu özel şaşaasıyla gösterirdi... Hıdrellezde İstanbul'da hazır bulunan bütün imparatorluk askerlerine dahi kuzu dolması ve helvâ dağıtılırdı ki, masrafları pâdişahın bütçesinden verilirdi... Aşûra gününde Yıldız meydanına kazanlar konulup aşûra pişirilir ve akşama kadar herkese dağıtılır, askere de pişirilirdi...

Sultan Hamîd, şerîat-ı garrâ-yı Muhammediye'ye gâyet riâyetkâr idi. Beş vakit namazını vaktini geçirmeksizin edâ ederdi. Saltanatı boyunca, böbrek hastalığına dûçâr olduğu vakit, yalnız bir cuma nâmazını terke mecbûr kalmıştır. Ramazan aylarında, sağlığı bozuk olduğu halde dahi oruç tutmadığını kimse görmemiştir. Kendi sadaka olarak dağıttıkları ve ikram olarak verdikleri, mallarının zekâtı idi. 'En-nâsi alâ dîn-i mülûkuhüm= *Halk idarecilerinin dini üzeredir.' kavli üzere, Yıldız Sarayı'ndaki maiyetinde bulunanların çoğu namaz kılar ve aralarında oruç bırakmaya cür'et eden kimse bulunmazdı...*

Sultan Hamîd her harekâtını İslâm şeriatına uygun olarak yapmaya alışık bulunduğundan, yapıp yapmamakta tereddüt ettiği hususları özel surette ilim ve fazlına inandığı kişilerden sorup öğrenir, bir kişiye kalbini bağlamayıp, birkaç kişiden durumu sorardı. Fıkıhtaki ilmi dünyaca bilinen Meclis-i Tahkîkat-ı Şer'iye reîsi Oflu Mahmud Efendi onun problemlerini çözen kişi idi. Yaptığı her işin Muhammedî şeriata uygun olduğunu ve İslâm dininin güzel işlerden ibâret olduğunu söylermiş. Her namazda abdest tazelemek alışkanlıkları imiş. İçkiden nefret eder oldukları gibi içenleri de pek sevmezlerdi...

Askeriyeye milyonlarca mavzer, yüzlerce seri ve mükerrer ateşli topları dahi onun tedârik ettiğini, düşmanları da tasdîk ve takdîr etmeğe meyillidir

Sultan II. Abdülhamîd Han

zannederim. Büdce denkliği sağlanamamasından (me'mûrlara ve subaylara) umûmen senede 6-7 maaş verilebilir idi. Lâkin askerî zâbitlere tayınlar veya bedelleri muntazaman verilir, asker âileleri sıkıntıdan uzak yaşarlardı ve hattâ bazılarına fazla gelen tayınâtı sattırırlar, nakde çevirirler idi ki, kısmen zâbitânın harçlığı sağlanmış olur idi...

Sultan Abdülhamîd Han, amcası Abdülazîz Han gibi Arapçadan icazetli (mezun) değil idi...

Orta boylu, vücûdunun üst kısmı alt kısmından uzun, göğsü geniş, omuzları kalkık, boynu omuzlara biraz gömülmüş, başı büyücek ve ön tarafı geniş; şakakları ve yanakları az batıkça, burnu hânedana mahsûs gaga biçiminde, vücûdu fazla yağlardan arınmış fakat sağlam yapılı, sadâları kuvvetli ve gür, anlatımı tane tane ve sâkinâne idi. Tebessümü çok ise de kahkaha ile güldükleri işitilmemiştir. Boyu biraz eğrice; yürüyüşü huyu gibi vakarlı ve yavaş olup, huyunun inceliği ile berâber her hâlinde ve tavırlarında bir heybetlilik görülmüş olurdu...

Sultan Hamîd bir olayın ortaya çıkışına kadar vehim ve telâşa düşer de olağanüstü bir olay karşısında bulununca aslâ umutsuzluğa düşmezdi."

Dâmâd Şerîf Paşa'nın Sultan hakkındaki kanaat ve müşâhedeleri de bu hükümlere yakındır:

"Cesûr, oturaklı ve vakur idi. Huyca vehimli ve vesveseli olmakla berâber, tehlike karşısında olağanüstü metânet gösterirdi. Olmadan evvel tehlikeli işlerden, olaylardan endîşe ederdi. Görüşü ve fikri sağlamdı. Dışarıyla ilgili meselelerde görüşleri çok isabetliydi. İç işlerinde kötülük isteyenlerin ve nifakçıların telkinleri ile zihni bulandırılmadığı takdirde, en mâkul tedbirleri derhal bulurdu... Her ne kadar düzgün şekilde tahsîl görmemişse de olağanüstü zekâsı ve kavrayışında sür'at olup, yaradılış olarak vehimli ve vesveseci idi... Siyâsî işlerde doğuştan ustalığa sahip ve Avrupa devletlerinin ilişkilerinden ve yazışmalarından muntazaman haberdar olarak, aradaki rekabet ve karşılıklı çekişmelerden faydalanma çârelerini pek âlâ kavramış bulunduğundan, devletin dış işleriyle ilgili yazışmalarını bizzat yönetip memleket ve millet aleyhine saldırıya geçilmesini önlemeye çalıştı... İngiltere sefîri O'Connor -ki pâdişahla arası iyi değildi- Teşrîfât-ı Umûmiye Nâzırı Gâlib Paşa'ya 'Pâdişahın ömrünün devamına dua etmek, hem Osmanlı milletinin, hem Avrupa milletlerinin üzerine düşen bir görev olduğunu, çünkü genel bir savaş çıkmasına ancak onun mâni olduğunu' söylediği Gâlib Paşa'dan işitildiği gibi, Balkan Muhârebesi'nden sonra Yunan Kralı I. Georges ile Bulgar Kralı Ferdinand'ın, Sultan Abdülhamîd saltanat makamında bulunmuş olsa aralarında anlaşma imkânı olmadığını beyan ettikleri, olaylarla ilgili belgelerde görüldü."

Ahmed Refik, onun hakkında siyâsî atmosferin zorlaması sebebiyle pek aleyhdar yazılar düzmüş olmasına rağmen, "Abdülhamîd-i Sâni'nin Naaşı Önünde" adlı makaalesinde *"Sultan Hamîd, son dakîkalarına kadar kendini kaybetmemişti; hattâ vasiyet etmişti: Göğsüne ahidnâme duâsı konacak, yüzüne Hırka-i Saâdet destmali ve Kâbe örtüsü örtülecekti... Bu vasiyet harfiyen icrâ edildi."* demektedir. Bu, kendisinin, İslâm dinine ne derece samîmî bir aşkla bağlı olduğuna ve rûh disiplinine delâlet eder hallerdendir.

Nedense onun *"Vehim ve vesvesesine"* pek takılan İbnülemîn *"Vazîfe-perverlikte, çalışmakta nâdirü'l-emsâl olduğu müsellemdir."* demekte, Memduh Paşa da *Hal'ler ve İclâslar'*ında *"İşten üşenmez, didinmekten bıkmaz, istirahat zamanları muayyen, yemek, uyku ve hamam vakitleri programlı idi... Bedenî sıhhatına dâima itinâ ederdi. Vekillerden birini huzûruna kabûlünde ayakta bulunur, karşısına yakın oturtur; tevâzu' ve iltifat gösterirdi."* diye yazmaktadır.

Mâbeyn kâtipliğinde bulunmuş olan Nâmık Kemal-zâde Ali Ekrem *"Doğuştan gelen olağanüstü zekâsıyla ve siyâsetteki dehâsıyla*

Avrupa'yı parmağında oynattığını" ifâde etmekte, fakat vehminden dolayı tenkîdde bulunmaktadır.

İngiltere donanma amiralliğinde bulunmuş olan Lord Ficher, *Times'*da neşredilen ve *İkdam'*da nakledilen hâtırâtında:

"Üç sene süren Akdeniz Filosu amiralliğim esnâsında iki şahsiyete tesâdüf etmiştim: Sultan II. Abdülhamîd ve Papa XIII. Leon... Şahsen II. Abdülhamîd'e karşı derin bir hürmetim vardır. Halbuki bizim sefîrimiz, benim görüşüme katılmıyordu. Bu gibi işlerin özünü kavramış olanlar, Abdülhamîd'in bütün Avrupa'nın en usta ve hızlı düşünen diplomatlarından olduğuna hükmetmekte gecikmez." demektedir.

İkdâmcı Ahmed Cevdet, Fransız elçisi Bompard'ın hâtırâtında *"Sultan Abdülhamîd Han, kendisiyle oynanılır bir pâdişah değildir. Zamanında Avrupa'da onun kadar dış siyâsete âşina bir diplomat yoktu... Büyük ferâset sâhibi bir diplomat olduğundan, politika işlerini tehlikeli yerlerden geçmeyerek idâre ederdi."* dediğini nakletmektedir.

Mâbeyn kâtipliğinde bulunan eski Dâhiliye Nâzırı Ahmed Bey, onun "Kelimenin bütün mânâsıyla iffetli olduğunu, halîm, sabırlı ve rahîm bulunduğunu, kan dökmekten son derece çekindiğini, özel hayatında örnek gösterilecek derecede perhizkâr olduğunu" ifâde ederek, şöyle demektedir:

"Dış işlerinde bakanlarının hepsinden üstün olduğu şüphesizdir... Balkanlar'da dengenin korunması işindeki sürekli faaliyetleri de belirtilmeğe değerdir... Ona hiçbir zaman dost olmayan Times *gazetesinin baş makalesinde 'Sultan Hamîd, Türkiye'nin başında olsaydı, Harb-i Umûmî'ye mahal kalmazdı.' meâlinde hakça bir söz bulunduğunu İsviçreli bir zâttan işitmiştim... Tahttan indirilmesinden sonraki kayıplarımızı, o zamanki hükûmetlerin birbirini ardınca ortaya çıkan idâresizliklerinden, cahillik ve gafletlerinden başka sebeplere bağlamak mümkün değildir... 1908 inkılâbı, koca bir imparatorluğu on sene içinde ufak bir hükûmet hâline getirdi."*

İbnülemîn *"Silâh atmada ve ata binmede pek mâhir olduğunu, '20 adım mesâfeden rovelver kurşunuyla ismini yazdığının' rivâyet edildiğini"* ifâde etmektedir.

Ali Cevad Bey *Fezleke'*sinde *"Aklen ve cismen kavî ve metîn, sâhib-i kıyâset ve fetânet, bir pâdişah-ı vakur idi."* demektedir.

'Basîret emniyetin babasıdır;
evvelâ basîret, sonra emniyet.'

Pâdişah'ın on beş seneden fazla mâbeyn başkitâbetinde (Özel Kalem Müdürlüğünde) bulunmuş olan ve "Kara" nâmıyla mâruf Tahsin Paşa, *Yıldız Hâtıraları* adlı kitâbında, hükümdarın husûsî hayatı ve şahsî halleri hakkında şu bilgileri vermektedir:

"Fevkalâde ve hârikulâde denmeye lâyık bir hafıza gücü vardı... İsraftan son derece uzak dururdu... Hükümdarlığının başlangıcında cülûs masrafı olarak sarfedilen 60 bin lirayı kendi hissesinden vermişti... Husûsî ve âilevî hayatında hiçbir israfı yoktu. Tutumlu yaşar; her fırsatta iktisat ve intizamın faydalarını söyler, lüzumsuz harcamaların, bilhassa borçlanmanın aleyhinde bulunurdu... Siyâsette muvaffak olmak için, tâ sarayın kapısından başlayarak her tarafta kuvvetli bir istihbarât şebekesi vücûda getirmişti... Sultan'ın vehmi her halde alelâde denecek derecenin pek üstünde idi... Orta boylu, cevval bakışlı, gür ve kalın sesli idi. Zekâsı şâyân-ı dikkatti. Nazarî malûmatı noksan idi; hattâ bir hükümdar için pek az denilecek ve muâsır hükümdarlarla mukayese edilemeyecek derecede az okumuştu. Onun bütün kuvvetini, amelî malûmatında, tecrübelerinde, görgülerinde, fâsılasız temaslarından husûle gelen bilgilerinde aramak lâzımdır. Bu itibarla cidden zengin denilecek bir tecrübe hazînesine sahipti. Görüştüğü kimseler üzerinde etkili görüşleriyle ve uyanık zekâsıyla özel bir tesir bıraktığına şüphe yoktu. Sefîrlerin ve ecnebî misâfirlerin bu hususta birçok ve riyâsız şehâdetleri olmuştur. Sultan Hamîd vücutça zinde ve çevik idi. Ağırkanlılıktan hiç hoşlanmazdı. Zarâfete meftûn idi. Temiz ve itinâlı giyinmenin hayatta bir intizam ifâde ettiğini söylerdi...

Sıhhatine pek özen gösterdiği için, çalışma saatları, yemek ve istirahat zamanları son derece muntazamdı. Geceleri erken yatar, sabahları erken kalkar, sabah banyosunu hiç ihmâl etmezdi. Her sabah namâz kılar, duâ okur, hafif ve az yemek yerdi. Pek çok sigara ve kahve içerdi... Her defasında behemahal iki fincan kahve içmeği severdi... Yatak odası, kendine mahsûs dâirenin birinci katında idi... İçeri girilince sol tarafta bir paravana, bunun arkasında da Hünkâr'ın karyolası vardı... (Geceleri) zâbıta romanları ve seyahatnâmeler (okuturdu). Önceleri bu vazîfe Gidiş Müdürü Hakkı Bey, sonra Esvabcıbaşı İsmet Bey ve Mâbeynci Emîn Bey'e verilmişti. Okuyacak zât paravanın arkasına oturur; Hünkâr'ın uykusu gelene kadar roman okur; Hünkâr 'Kâfi.' de-

yince dışarı çıkar, yatak odasının kapısı içeriden kapanır; odanın dış tarafında ve kapının önünde yapılan yer yataklarında bir harem ağasıyla bir Boşnak tüfenkçi veya Söğüt Alayı efradından biri yatarlardı. Sultan Hamîd, acelelik isteyen bir iş zamanında, gecenin her hangi bir vaktinde, kendisinin uyandırılmasına müsâade etmişti... Hünkârı uyandırmak lâzım gelince, tezkire, içeri gönderilecek harem ağasına verilir, o da kapıyı vurarak Abdülhamîd'i uyandırır, kimden geldiğini söyleyerek kâğıdı takdîm eder... Sultan, derhal teblîğ edilecek bir irâdesi olursa, ya nöbetçi mâbeyncilerden birini yâhut başkâtibi çağırtırdı. Olağanüstü durumlarda veyâ son derece acele edilmeyi gerektiren bir iş için, bu suretle, gece yarısı evimden çağrıldığım ekseriyâ vukû bulmuştur. Bu takdîrde başkâtip, yatak odasına girer, paravan kanatlarının ek yerlerinden görünerek konuşurdu. Böyle gecelerde bile Sultan alışkanlığını bozmaz, bâzen yarım, hattâ bir, bir buçuk saat o acele olan iş için irâde teblîğ eder veyâ cevâbı bekledikten sonra, tekrar yatar, fakat ertesi sabah yine, vaktinde ve erkenden kalkarak, çalışmaya başlardı. Bu yeknesak hayat, hiç değişmeden, bu suretle devam edip dururdu.

Sultan Hamîd, ehemmiyetli hiçbir hastalık geçirmemişti. Sıhhatına özen gösterdiğinden, bütün ömrü ârızasız geçmişti. Bir aralık böbrek hastalığından muztarip olmuş; bir cuma selâmlığına çıkamamış; bundan sonra yatak odasını değiştirmiş; aynı katta geniş ve havadar bir odaya nakletmiştir...

Fransızca anlar, fakat konuşmaya alışmadığından konuşmazdı. Sefîrlerle görüşmede, unutulan bir tâbire dikkati çeker, tashîh ettirirdi...

Boş zamanlarında, dâirenin önündeki bahçede bir gezinti yapar; yâhut husûsî marangozhânesine giderek marangozlukla uğraşırdı. Marangozluğa ve çinî mâmûlâta fazla merakı olduğundan, saray dâhilinde bir marangoz, bir de çinî fabrikası vücûda getirmişti... Avrupa hükümdarlarına bu fabrika mâmûlâtından hediyeler gönderirdi...

At ve güvercini çok severdi... Sultan Hamîd'in müdâhale etmediği bir sınıf memûrlar vardı ki, o da hâkimlerdi...

Hünkâr gerek resmî dilekçeler ve gerek jurnal ihbarları üzerine, dikte suretiyle verdiği irâdelerde, şâyân-ı dikkat bir ifade kudreti gösterirdi. Ben bunları bir el defterine aynen zapteder ve özel kalemde kâtip beylerden herhangi birine vererek, müsveddelerini yaptırırdım. Yorgun zamanları hâriç olmak üzere ve bilhassa sabahları, dikte suretiyle yazdırdığı notları, rotüşa hâcet kalmaksızın kâğıda nakletmek kaabil olurdu... Sultan Hamîd, 'Basîret emniyetin babasıdır; evvelâ basîret, sonra emniyet.' derdi. Bundan dolayıdır ki, lâzım gelen tedbîrleri almadan, hiçbir şeye ve hiçbir kimseye

emniyet etmezdi... Bir jurnalcıya yalan haberler vermesinden dolayı cezâ verecek olursa, istihbârât şebekesinin gevşemesinden korkardı...

Sultan Hamîd, bilhassa iki devletten son derece ürkerdi: Rusya, İngiltere... Dış siyâsette, mesleği şu idi: Rusya'yı idâre etmek, İngiltere ile aslâ mesele çıkarmamak, Almanya'ya dayanmak, Avusturya'nın gözünün Makedonya'da olduğunu unutmamak, diğer devletlerle mümkün mertebe hoş geçinmek; Balkanlar'ı birbirine karıştırıp, Bulgarlar, Sırplar ve Yunanlılar arasında nifak ve ihtilâf yaratmak. Sultan Hamîd, Ruslar'ın vakit vakit başımıza getirmiş olduğu felâketleri hatırdan çıkarmaz, onun en yakınımızdaki, gâyet büyük ve korkunç düşman olduğunu sık sık söylerdi. İngiltere'den yardım beklenmeyeceği hakkındaki kanaatı sarsılmaz bir halde idi... Balkanlar, Sultan Hamîd için dâimî ve esaslı problemlerden biri idi. Burada statükoya halel gelecek, bilhassa İngiltere işin içine karışacak olursa, bu yangının söndürülmesi müşkil ve hattâ imkânsız olacağı kanaatında idi... Sultan'ın fikrine göre, İngiltere'nin Balkan işine karışması, dâima Türkiye aleyhine netîcelenirdi...

En büyük emeli, devletin borçlarını ödemekti. Bir zamanlar Avrupa devletleri borçlar meselesinden dolayı maliye işlerine müdâhaleye kalkışmışlardı. Sultan Hamîd, buna meydan vermemek üzere, Düyûn-ı Umûmîye idâresini(=Genel Borçlar yönetimini) teşkîl etmişti...

Sultan Hamîd millî özelliklerimize bağlı idi. Karakeçili aşîret efrâdından ve hepsi güzel levend delikanlılardan mürekkep, 200 kişilik bir maiyet bölüğü teşkîl etmişti. Bu bölüğe fevkalâde teveccüh ve itimâd eder, bunlardan dâima memnûniyet ve sitâyişle bahseder; onlarla görüştüğü zaman 'Öz hemşehrilerim.' diye hitâb ederdi...

Kendisine verilen jurnallerin pek çoğunun zarflarını bile açmazdı. İnkılâptan sonra, zarfları açılmamış, yığınlarla jurnal bulunmuştu... Sultan Hamîd'in târihe büyük merakı vardı. Bilhassa Osmanlı târihini çeşitli kaynaklardan okumuştu. İcâbında, mâziye âit olayları, herkesin mâlûmu olmayan bâzı teferruat ve tafsilâtıyla hikâye ederdi... Kütahya'nın tarihî çinî imâlâtının ihyâsını pek arzu ederdi...

Kıyâfethânenin târihe hizmetlerini takdîr ederdi. Bu maksatla bir askerî kıyâfet müzesi kurulmasına teşebbüs etmiş ve nihâyet Mahmud Şevket Paşa vâsıtasıyla, 700 tarihinden o güne kadar askerî sınıflar efrâd ve zâbitân ve ümerâ ve erkânının üniforma ve silâhlarını gösterir bir müze tertîbini temin etmişti...

Tabâbete özel bir özeni vardı. Doktorluğun ilerlemesine pek ehemmiyet verirdi. [Onun zamanındaki Tıbbiye'nin iki orijinal keşfi vardır.]… *Ancak doktorların ilâcını kendisi kullanmazdı. Hünkâr arasıra bir rahatsızlık hissederse, eski kocakarı ilâçlarını haremde yaptırarak kullanırdı. Dişi ağrıdığı vakit, diş doktorunun ilâcını kullanmadığı gibi, yabancı bir elin kerpetenle ağzını karıştırmasına da râzı olmazdı… Bir zâta 'Benim ağzıma hiçbir dişçi eli girmemiştir.' dediğini işitmiştim. Bir gün huzûr-ı hümâyûna girdiğimde, henüz çıkarılmış büyükçe bir diş ile bir kerpeten göstermiş ve 'İşte bu kerpetenle bu dişi kendim çıkardım.' demişti. Doğrusu yapılır şey değildi… Hünkâr muayyen zamanlarda saçını kestirir; fakat sakalına el sürdürmez; kendi sakalını kendi keserdi. Bulaşıcı hastalıkların tedâvisi için Avrupa'dan mütehassıslarını getirir ve yüklü maaşlarla istihdâm ederdi…*

Askere iyi yemek verilmesi için sık sık tenbîhlerde bulunur; o zaman yürürlükte olan usûle göre, bütün kışlalarda pişen yemeklerden nümûne olarak birer karavana her gün saraya gönderilir; bunlar dâire-i hümâyûnun kapısı önüne getirilerek yan yana dizilir; Hünkâr belli vakitte çıkarak buraya gelir, doktorlara yemekleri muâyene ettirirdi… Harbiye ve Bahriye mekteplerinde talebeye verilen yemeklerin nümûneleri, her gün, mektep talebesinden iki efendi vâsıtasıyla saraya gönderilir, bunlar da diğerleri gibi dâire-i hümâyûn önüne getirilerek muâyene ettirilir ve bu talebenin beherine her defasında ikişer altın verilirdi…

Sultan, su meselesine çok büyük ehemmiyet verirdi. Halkın susuz kalması yüzünden baş gösterecek şikâyetler, onu cidden gocunduran şeylerdendi… Bunun için Kâğıdhâne'den boşa akan suları, buldurdu ve bunları şehre getirtti (Hamîdiye suyu)…

Sultan Hamîd iki şeyden pek korkardı. Bunlardan biri borç, diğeri de unsûr-ı aslîye halel gelmek idi. Onun nazarında unsûr-ı aslî müslüman Türkler idi… Unsurların dâhilde ve hâriçte gördükleri kolaylıklar onu çok korkuturdu… Reşid Paşa'nın (Koca) *vâli tâyini için bile, İngiliz sefîrinden kişiliğinin soruşturulması hikâye edildiği zaman, Sultan Hamîd, pederi zamanında, bir ecnebî sefîrinin devlet işlerine bu dereceye kadar karıştırılmasının pek aleyhinde olduğunu söylemişti… Bâzı idâreciler için, Avrupa'dan uzman getirtilmesine lüzum görüldüğü zaman, bunların mensup bulunduğu devlet sefârethânesiyle alâkalarını kesmelerine ve aynen devletimizin bir memuru vaziyetinde kalmalarına son derece dikkat ederdi…*

Hünkâr esâsen çok çalışkan bir adamdı. Hâdiseler ve olaylar karşısında, tam iş başında ve uyanık, dikkatli bulunmak isterdi. Bu itibarla saray bah-

çesinin güzelliklerinden faydalanmaya bile vakit bulamazdı. Hattâ müsâit vakitlerde bile, âdeta tabii manzaraya ilgisiz yaşardı. Bununla beraber inzivâyı ve evham perdesi arkasında saklanmayı o kadar severdi ki, hayatın en zevkli ihtiyaçlarından olan bu gezintilerden nefsini mahrûm edişi onda bir sıkıntı yaratmazdı. Âdeta böyle şeyler hatırından geçmezdi...

Abdülhamîd, İstanbul'daki sefîrlerin hatırlarını hoş etmeğe ve icâbında bunları minnetdar bırakacak cümertlikler göstermeğe itinâ ederdi..."

Bütün bu nakledilenlerden, Sultan'ın, hükümdarlık vasıfları ve özellikleri bakımından ne derece yüksek bir şahsiyet olduğu, millî bütünlüğü ve hâlâ üç kıt'a üzerine yayılmış olan geniş devleti ayakta tutmak için nasıl çırpındığı görülmektedir. Onun en mühim tarafı, bilhassa Tanzîmat'la birlikte düştüğümüz batı vesâyetinden hiçbir şey kazanmadığımızı, aksine taksitle ölüme mahkûm edilmiş olduğumuzu, tıpkı muhterem amcası gibi görmüş olması ve bunun ortadan kaldırılması için azimle çalışmasıdır. Abdülazîz Han'ın kısa yoldan ve kuvvetli bir ordu ve donanma vücûda getirerek ulaşmak istediği bu hedefe o, son derece çeşitli ve rakiplerini hayretlere düşürecek derecede karışık siyâsî metodlarla varmak yolunu tutmuştur. Bu sebeple İstanbul gibi mühim bir mahreçte oturan bir Osmanlı hükümdarı ve İslâm Halîfesi olarak, sâhip bulunduğu kuvvetli kozları beynelmilel siyâset sahnesinde, liderliğini yaptığı milletin ve mânevî tebaasının lehine kullanmaya başlamıştır.

Avrupa devletleri arasındaki menfaat ayrılıklarından ve zaaflardan istifade etmiş; bunları pek iyi tesbît ettiği ve hedefe dâima dolambaçlı yollardan yürüdüğü için, maksadını gizli tutmayı bilmiştir. Yabancı devletlerin oyuncağı hâline gelmiş bulunan ve onlara yaslanan ricâl ile, gâyet menfaatperest ve batı taklitçisi sözde aydının devleti ve milleti için ne büyük bir felâket getireceğini, 35 senelik bir tatbikatla ve bilhassa amcasının uğradığı trajedi ile görmüş; bu sebeple muhâfazakâr tebaasının liderliğini üstlenmiştir.

Tanzîmat, Islahat Fermanları, Kaanûn-ı Esâsî gibi üç beş kişinin vücûda getirdiği ve yabancı telkînleriyle oluşturulan yazılı metinlerin ilân edilmesiyle her işin halledileceği hayâllerine kapılanlar; yâhut bunlar tatbîk edilirse ülke bütünlüğü muhâfaza edilir diyen ve himâyecilerimiz olan devletlere mensup diplomatların görüşleri, 93 Harbi'yle çok ciddî bir darbe yemiştir. 500 senelik bir Türk yurdu

Yıldız Sarayı:
"Avrupa, dizginlerin Bâbıâli'de değil,
Yıldız'da olduğunu pek geç anladı."

olan Rumeli, bu harpte âdeta alt üst olmuş; Osmanlı Avrupası'ndaki müslümanlar, göçe başlamışlardı. Kendi devletine mensup üç çetecinin tenkîlini büyük bir zulüm olarak gören Avrupa basını, Rus ve Bulgar kuvvetlerinin, insanlık için dâima yüz karası olacak derecede vahşî, kanlı ve korkunç sapıklıklarına âdeta kayıtsız kalmıştı. Câmilere doldurularak yakılan müslüman ahâli, bütün canlıları öldürülen köyler, ırzları ayaklar altına alınan kadınlar, karınlarındaki çocuğuyla süngülenen analar, İslâm kamuoyunu derinden sarsmıştı.

Bütün bu felâketler halkın zihninde, pek haklı, fakat garip tesirler uyandırmıştı. Tanzîmat'la başlayan devirde, yabancılara tanınan gümrük muâfiyetleri sebebiyle yerli mâmûller ve sanâyi yok olmağa yüz tutmuş; esnaf ve sanatkâr darlığa düşmüş; memlekette âdeta bet-bereket kalmamıştı. Ahâli bunu "gâvurlaşma" yüzünden uğranılan bir ceza olarak görmekte, 93 mağlûbiyetini de dinden çıkmış züppelerce yapılan tahttan indirme hadisesinin ve Kaanûn-ı Esâsî çılgınlıklarının, yine aynı sebebe bağlanan tabiî bir netîcesi saymaktaydı. Dâima gâyet mukaddes bir nazarla baktıkları hükümdarlarına karşı, asırlardan beri kökleşmiş hürmet ve muhabbet bile sarsılır görünüyordu. E. Driault ahâlideki bu şaşkınlığı ve netîcelerini şu cümlelerle anlatmaktadır:

"Hânedân-ı Âl-i Osman'a acaba ne olmuştu? İlâhî gazaba mı uğramışlardı? Mutaassıp müslümanların dediği gibi, yabancıların hâinâne nasîhatlarını dinlemiş olduklarından dolayı cezâya mı çarpılıyorlardı? Hemen herkesçe açıklanan bu itimatsızlığa, şer-i şerîfe tamâmıyla bağlı muhâfazakârlarla, Avrupa tipinde bir meşrûtiyet isteyen Genç-Türkler arasındaki fikir ayrılıkları da ekleniyordu. Bütün İslâm âlemi derin bir heyecan içinde idi. İşte Abdülhamîd o sırada hükûmetinin nufûzunu kurtardı; Avrupa nufûzuna karşı müsamahakâr davranmamayı kararlaştırdı. Genç-Türkler, o vakit, şikâyet ve tehditlerini Avrupa basınıyla neşir ve ilân ettiler. Hâkan, mutaassıp ahâlinin (yâhut yaşlı Türklerin) önderliğini kendi üstüne aldı ve bu suretle kaybetmiş olduğu hüküm ve nufûzunu yeniden kazandı ve daha da artırdı. Abdülhamîd'in bu yeni politikası, Avrupa'ca epeyce bir zaman anlaşılamadı. Avrupa, icrâat merkezinin Bâbıâli olmayıp, Yıldız olduğunu pek geç anladı; Pâdişah birçok zamanlar Avrupa'yı bu hatâsında tutmayı bildi."

Sultan Hamîd, böylece ecdâdının, hükümdarı bulunduğu devleti, dünyanın en büyük kudreti hâline getiren millî zihniyetin sembol şahsiyeti ve reîsi hâline geldi. Milleti ve mânevî tebaası, nasıl bir hükümdar istiyorsa öyle oldu. Mânevî tebaasının muhayyelesindeki "Halîfe" idesini, sihirkâr ve esrarlı şahsiyetiyle tamâmen doldurdu. Batı devletlerinin kolonyalist ve emperyalist politikasına, anti-emperyalist ve anti-kolonyalist bir Hilâfet siyâsetiyle karşı çıktı. Abdülhamîd, çok küçük azınlıklara, teşkîlâtlı grup ve kliklere değil, geniş halk kitlelerine ve ezici İslâm topluluklarına dayandı. Bu toplulukların geleneksel teşkîlâtlarından faydalandı ve bunları tek merkeze, Hilâfet makaamına bağlamaya gayret etti. Modern zamanların en büyük silâhlarından biri olan propagandayı, en geniş şekliyle, fakat en masrafsız şekilde, samîmîyetle bağlı olduğu mukaddes dâvâsı için kullandı. Onun oluşturduğu istihbârât ve propaganda teşkîlâtı çok kuvvetli, geniş ve etkili bir şekilde, fakat en masrafsız tarzda çalıştı. İstanbul bütün İslâm dünyasından gelen âlimler, şeyhler ve tüccarların merkezi oldu. Burdan yayılan fikirler ve alınan emirler, Avrupa'nın iktisadî, siyâsî ve askerî baskısı altında bulunan İslâm dünyasının her köşesinde etkili olmağa başladı.

Zâtü'l-hareke Makinesi (Kendi kendine çalışır makine) gibi Dış Poltika

Sultan Hamîd, sahip olduğu kuvvetleri ve bunların zaaflarını çok iyi bilen, hesapçı ve ölçülü bir hükümdardı. Siyâset sahnesinde çok medenîce ve dâima kansız çıkışlar yapar ve rakibinin de menfaatına uygun teklîflerde karar kılardı. Milletler ve devletler arasındaki ihtilâflardan, kendi hükûmeti nâmına istifade eder, rekaabetleri körükleyerek, aleyhindeki kuvvetlerin birleşmesine kat'î surette mâni olmaya çalışırdı. Çok yanlı, anlaşılmaz, ne yönden hedefe varacağı bilinmez usûller kullanırdı. Bir meselenin çeşitli ihtimâllerini dikkate alarak, bu ihtimaller için ayrı tedbîrlere, ayrı yollardan başvururdu. Onun uzun ve kısa vâdeler içinde muhtelif ihtimâllere göre, kendi kendine işleyen tedbîrleri olduğunu söylemek, hayalci bir iddia sayılmamalıdır. Onun hükümran olduğu topraklar üzerinde bugün hüküm süren siyâsî istikrarsızlığa, bir düzineden fazla ufak devletin ayrılmışlıklarına ve muhtelif kuvvetler arasındaki el değiştirişlerine, o ülkelerde yaşayan eski tebaamızın ne durumlarda olduklarına ciddî bir nazarla bakıvermek kâfidir. Bu noktadan Abdülhamîd, o derece büyüleyici şahsiyete sâhip bir hükümdardır ki, bugün hâlâ İslâm dünyasının bâzı yerlerinde hutbe onun nâmına okunmakta, büyüklüğü münâkaşa dahi edilmemekte ve o tip bir lidere hasret çekilmektedir.[1] Bunun sebebi Hünkâr'ın, yaslanacağı kitleleri ve zümreleri çok iyi bilmiş olması ve İslâm kamuoyunu, hükümdarlığı ve hilâfeti

[1] Onun hakkında İslâm dünyâsında devam eden bu hudutsuz muhabbet ve sevgiyi bizzat işitmişimdir. Pâkistanlı bir dostum olan Şir Ali Han, bana memleketindeki bâzı yerlerde hutbenin hâlâ Abdülhamîd Han nâmına okunduğunu söylediği zaman hayret etmiştim. Kenya'dan gelen Şeyh Ali Senega da kendi memleketinde hutbenin Abdülhamîd Han nâmına okunduğunu söylemişti. Kendisine "Nasıl olur, o öldü." denilince de "Öldüğünü biliyoruz; ne yapalım, Kraliçe Elizabeth nâmına mı okutalım?" cevâbını almış ve pek mütehassis olmuştum. Nijerya'dan, Sudan'ın bazı yerlerinden gelenlerden işittiğim de bunları te'yid emişti. Tanıdığım bir Cezâyirli, Abdülhamîd Han'ın büyüklüğünün İslâm memleketlerinde münâkaşa dahi edilemeyeceğini söylemişti. Bütün bunlar onun, müslüman efkâr-ı umûmiyesini, sâhip olduğu makaam itibarıyla mânen ne derece tatmîn ettiğini göstermekte ve büyüklüğüne işâret etmektedir.

ile, tamâmen tatmîn etmiş bulunmasıdır. Daha doğru bir tâbirle bu, bütün mümin ve müslümanların kalbinde ve îmânında yer tutan bir birlik ve ittihada dayandırılmıştır. L. Stoddardt onun, ittihad (=birlik) siyâsetini böyle bir temel üzerine kurduğunu söyleyerek şöyle devam etmektedir:

"Abdülhamîd son devrin en şaşılacak şahsiyetlerinden biridir. Yüksek bir zekâ ile nitelenmiş bulunmakla beraber, fikrinde âdeta cinliğe yakın ve garip dolambaçlar vardı. Hırslı bir şekilde ve pek büyük plânlar, fikirler besleyerek, bunları karanlık ve dalgalı usûllerle gerçekleştirmeğe çalışmıştı. Bu usûller ekseriyâ kurnaz bir Makyavelizm tarzı tâkip etmekle berâber, bâzan gülünç ve akıl dışı görülürdü...

Onun siyâseti, başından beri belirli bir İslâm birliği istikametine dönüktü... Abdülhamîd hâiz olduğu Halifelik makamını geniş siyâsî maksatlarının sağlanmasında kullanmağa karar vermiş bulunuyordu. Osmanlı Devleti'nin siyâsî reîsi olmaktan ziyâde, İslâm dünyasının mânevî reîsi olduğunu ileri sürerek ve buna dayanarak, bütün müslümanların fiilî yardımını sağlamaya ve bu yardım vâsıtasıyla, Osmanlı Devleti hakkında tecâvüzkâr niyetler beslemesi muhtemel olan Avrupa devletlerini korkutmağa teşebbüs etmişti.

Abdülhamîd, az müddet içinde gâyet etraflı bir İslâm birliği propagandası teşkîlâtı vücûda getirdi ki, bu teşkîlâtın icrâatı gizli ve entrikalı idi. İstanbul, Cemâleddîn (Efganî) gibi mutaassıpların ve batı düşmanlarının kâbesi makaamına dönüştü... Buradan husûsî ve gizli memurlar hareket edip, İslâm dünyasının en uzak köşelerine, İslâm Halifesi'nin ümitli haberlerini ve kâfirlerin baskısından bir gün kurtulacağı müjdesini yetiştirmeğe başladılar. Abdülhamîd'in İslâm birliği propagandası, otuz sene kadar durmadan devam etti. Bu propagandanın ne derece başarı sağlamış olduğunu tahmîn edebilmek mümkün değildir. Bir aralık bu propaganda 1908 Jön Türk ihtilâli yüzünden kesildi; Abdülhamîd tâc ve tahtı terk etmeğe zorlandı. Tabiî bu propagandanın sonuçları, Türkiye ile birinci sınıf bir Avrupa hükûmeti arasında çıkacak harbde denemeye tâbi tutulmak derecesine getirilmemişti. Bununla beraber, Abdülhamîd, İslâm hükümdarlarının büyük bir kısmına ve İslâm büyüklerine mânevî nufûzunu tanıtmağa muktedir olduğu gibi, İslâm kavimlerinin de dindârâne hürmetini kazanmıştı. Müslümanlar en uzak İslâm memleketlerinden, kudret kaynağı Halîfelerini görmek üzere İstanbul'a kadar geliyorlar, onu dîn-i mübîn'in hizmetkârı ve Osmanlı ülkesini de İslâm'ın sarsılmaz seddi sayıyorlardı...

Abdülhamîd, İslâm birliği his ve fikrinin bütün İslâm dünyâsında ya-

yılmasına ve kuvvetlenmesine mühim hizmette bulunmuştur. Bu, umûmî nokta-i nazardan muvaffak olmuştur ve bu gayretine Hilâfet makaamında oturmakta olmasından ziyâde, batıya karşı hissetmekte olduğu korku ve nefret sebep olmuştu. Velhâsıl şu şekilde hükmedebiliriz ki, Abdülhamîd'in İslâm birliği propagandası İslâm âleminde derin ve dâimî bir tesir bırakmış ve büyük bir ciddiyetle hesaba konmaya liyâkat kazanmıştır."

Bunun I. Cihan Harbi'ndeki tesirlerinin dahi büyük olduğunu söyleyen muharrir; bu siyâset netîcesinde Türkiye'nin parçalanmasına karşı, bütün İslâm dünyasında İngiltere aleyhinde umûmî bir heyecan uyandığını ve kargaşalar çıktığını söylemekte ve Sir Theodor Morrison'dan şu sözleri nakletmektedir:

"İngiliz kamuoyunun Doğu'da ortaya çıkan olayların vahâmet derecesini anlayacağı vakit gelmiştir. Türkiye'nin parçalanmasından dolayı İslâm dünyası baştan başa hiddet ateşleri içindedir. Kâbil ve Kaahire gibi çok uzak merkezlerde şiddetli karışıklıkların ortaya çıkması, bu umûmî ve geniş hiddet ve öfkenin eserleridir. Ben Hind Müslümanları'yla 30 yıl, pek yakından temasta bulundum, binâenaleyh Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına karşı gâyet şiddetli hiddet ve öfkeden İngiliz kamuoyunu haberdar etmeyi kendime bir vazîfe sayarım. Pekâlâ anlaşılıyor ki, Versay'da toplanan diplomatlar, Türk yurdu hâricinde, Türkler'i seven ve acıyan kimse yoktur zannındadırlar. Bu, felâket doğurucu bir hatâdır. Bu gün İslâmların ne derece müdhiş bir infiâl ile dolu olduklarını anlamak için, Londra'daki müslümanlarla konuşmak bile kâfidir. Bizzat Hindistan'da Peşâver'den tutunuz da Arkut'a kadar bütün İslâm âlemi, Türkiye meselesinden dolayı korkunç bir kazan gibi kaynayıp tütmektedir. 'Zenâne'ler dâhilinde kadınlar bu meseleden dolayı ağlıyorlar. Hayatlarında siyâsî işlere hiç ehemmiyet vermeyen tâcirler dükkânlarını, yazıhânelerini bırakarak, nümâyişler tertîbine, istidâlar, protestolar tanzîmine koşuyorlar. Hattâ Deobend ve Nidvetü'l-ulemâ gibi, şimdiki dünya hayatından uzaklıkları ve lâkaydlıklarıyla tanınmış mahfiller bile, köşelerinden ve ibâdet yerlerinden, İslâmiyet'in bu sûretle yıkılıp yok edilmesini protesto etmek üzere, boşanmaktadırlar."

Türkiye'nin parçalanmaması için bütün İslâm dünyasının gösterdiği şu göz yaşartıcı kaynaşma bile, Sultan Hamîd'in müslüman kamuoyunda oluşturduğu büyük tesirin derinliğini göstermekte, bu-

günkü mevcûdiyetimizde, yâni Anadolu'nun taksîminin Avrupa'ca ve bilhassa İngiltere'ce yapılamamasında bu siyâsetin etkili olduğuna işâret etmektedir. Joan Haslip, onun *"İslâm birliği siyâsetinin, gâyet kurnaz ve dâhiyâne çizgiler taşıdığını"* yazmakta, 1897 Yunan Harbi'ndeki muzafferiyet sebebiyle Pâdişah'ın, yalnız Osmanlı ülkesinde değil, bütün İslâm âleminde büyük bir itibâr kazandığını, imparatorluk ordusuna yardım için Hind Prenslerinin büyük bağışlarda bulunduklarını, "Pasifik ve Hind Okyanusu'ndaki adalara dağılmış müslümanlardan Yıldız'a tebrikler yağdığını" yazmakta ve:

"Bugüne kadar İngiltere'nin Hindistan İşleri Nezâreti, Halîfe'nin Hind Müslümanları üzerindeki nufûzunu asgariye indirmek çârelerini arıyordu. Fakat İslâm birliği propagandası meyvalarını vermeğe başlamıştı. Kurban Bayramı'nda at üzerinde Dolmabahçe Sarayı'na gelen Pâdişah'ı alkışlamak üzere gâyet gösterişli elbiseler giymiş Hind Prensleri de Arab şeyhlerinin yanında yer almışlardı. Britanya sefâretine mensup genç bir sekreter babasına gönderdiği mektupta 'Kurban Bayramı bende büyük bir tesir meydana getirdi. Bu bayram, Pâdişah'ın ne kadar muazzam bir kudrete sâhip olduğunu ve ona bir kötülük yapmaya teşebbüs etmenin ne kadar boş olduğunu ispat etmektedir.' dediğini" kaydetmektedir.

Sultan Hamîd'in İslâm birliği siyâseti, İngiltere'nin İslâm dünyasındaki emperyalist emellerine ve Türkiye'ye müdâhalesine karşı *tahaffuzî* (savunmaya yönelik) bir politika idi. Sultan, defalarca ifâde ettiği gibi, asgarî şart olarak:

"Üç tarafı denizlerle kuşatılmış olan imparatorluk ülkelerinin büyük deniz gücüne sâhip devletlerle çatışmaması lâzım geldiği, geniş müslüman tebaaya ve sömürgelere sâhip olan bir hükûmetin de Hilâfet makamıyla çekişmeye girişmemesi gerekeceği" haklı görüşüne dayanmaktaydı. Fakat İngiltere üç demagogun peşinde, basîretsiz bir politika tâkip ederek, korkusuzca yolunda yürümüş; Sultan Hamîd'i etkisiz kılar ve birleştirici mânevî makaamı ortadan kaldırırsa, İslâm dünyasına istediği gibi hâkim olacağını zannetmiştir. Bir ara bu zannında muvaffak olur görünmüşse de bu durum fazla devam etmemiş ve sömürgelerini, her halde bir daha gelmemek üzere, birbiri peşisıra kaybetmeye başlamıştır. Osmanlı mirâsına ancak 20 sene kadar hâkim olabil-

miş ve ahâlinin umûmî nefretini kazanarak çekilmek durumunda kalmıştır.

Bu sonuçta, Osmanlı idâresinden çıkan bir kavmin, bilhassa müslüman bir kitlenin başka bir devlet hâkimiyeti altında yaşamasının güçlüğü yanında, Sultan Hamîd'in işlemekte devam eden siyâsî tedbîrlerinin ve kuvvetlendirdiği birlik fikrinin de büyük dahli vardır.

Bu mücâdele halen, çeşitli safhalar ve kuvvet değişiklikleri göstererek devam etmekte ve müslümanlar sâhibini beklemektedir. Yalnız şunu söylemek gerekir ki, Sultan Hamîd'in kuvvetlendirdiği, muayyen maksatlara yönelttiği, ileriki zamanlara şâmil bu uzun vâdeli politika pek dâhiyâne bir tarzda, bozulma kabul etmez mukaddes prensiplere yaslandığı için, tıpkı hayâlî bir *zâtü'l-hareke* makinesi (=otomatik çalışan bir makine) gibi, kendi kendine işlemekte, çok ciddî tesirler husûle getirmektedir.

Vehim ve Vesvesesi

İşte Sultan Hamîd'in en fazla târize uğrayan *"vehim ve vesvesesi"* de bu büyük mücâdele ile alâkalıdır ve çok çeşitli vâsıtalara, mâlî kudrete sâhip devletlerin, nereden geleceği belli olmayan tahrikleri sebebiyle zarûrî bir kendini koruma hâlet-i rûhiyesidir. Hünkâr'ın vehim ve vesvesesinden şikâyet edenler bile, onun çok çeşitli sûikadlar ve olaylarla karşılaştığını ve bunda da haksız sayılamayacağını belirtmek hakşinaslığını göstermektedir.

Bâzıları amcası zamanında Akdeniz'in en büyük deniz gücü hâline gelmiş bulunan donanmayı ihmâl etmesinde dahi vehminin tesirini görmekte, kendisini de tahttan indireceği endîşesiyle onu Haliç'te çürüttüğünü iddia etmektedirler. Halbuki 19'uncu asrın üçüncü çeyreği, gittikçe artan bir şekilde gemi tekniğinde çok hızlı gelişmelerin kaydedildiği ve vurucu kuvvet olarak kudretli bir donanma idâresinin pek fazla masraflı hale geldiği bir zamandır. Bunun fiilen tâkibi ve Osmanlı deniz kuvvetinin dünyâda işgâl ettiği ve eriştiği büyük gücün aynen muhâfazası, devletin o günkü iktisadî imkânlarıyla tezat hâline girmiştir. Bu sebeple, çok kısa zamanda demode olan

gemilerin yenilenerek donanmanın kudretini aynen korumak imkânsızlaşmış; 93 felâketinin bindirdiği büyük mâlî yükler ise bunu düşünmeyi bile güçleştirmiştir. Bununla beraber 20'nci asrın başına kadar, Osmanlı Devleti gemi inşâ tekniğinde ileri memleketlerden biri olarak kabul edilmiştir.

Donanmanın Çürütüldüğü Suçlaması

Denizcilik konusunda Sultan Hamîd'in enteresan özelliklerinden biri de denizaltıların deniz çatışmalarında kazanacağı konumu kavrayarak, bunlardan bir tane getirtmiş olmasıdır. Torpille donatılmış bu denizaltı, dünya donanmaları içinde ilk defa Osmanlı bahriyesinde yer almıştır. Bu sebeple "Donanmayı ihmâl etmiştir, çürütmüştür." gibi iddiaları, kasıtlı değilse, yanlış kabul etmek icâb eder.

İmar Çalışmaları

Hükümdarın diğer bir özelliği de, kendisinden sonra gelenler içinde yapıcılıkta hiç kimsenin kendisini geçemediği bir devlet adamı oluşudur. Mektep, bina, kışla, istasyon, köprü, câmi, fabrika, demiryolu inşaatında eriştiği rekor, ondan sonraki hiçbir devlet adamı tarafından kırılamamıştır. Bizzat husûsî hazînesinden yaptırdığı hayrât ise, 1350 gibi, pek büyük bir rakama ulaşmıştır. Bunda 33 sene devletin başında kalışının da büyük rolü olmuştur.

* * *

Çok karışık bir asrın üçte biri kadar bir zamanında, Tuna boylarından Libya çöllerine ve Yemen ülkesine kadar gâyet geniş sahalarda hükümdarlık eden bu tesirli şahsiyet hakkında pek çok şey söylenmiş ve yazılmıştır. Osmanlı mevcûdiyetini korumak için verdiği mücâdelede ve İngiliz emperyalizmi ile tıpkı bir satranç oyuncusu gibi yaptığı siyâsî mücadelede tahtını kaybetmiştir. Londra siyasîlerinin baskılarına kâh Hindistan'da, kâh Mısır'da veya Afrika ortalarında karşılık vermiş; Almanya dostluğuyla Rusya ve Fransa'nın düşmanlıklarını önlemiş; Avrupa devletleri arasındaki ayrılıklardan

istifade ederek, Berlin Anlaşması'nın Türkiye aleyhindeki hükümlerini aslâ uygulamaya koymamış; bu suretle memleketinde 1839'dan beri uygulanan yabancı müdâhalesini fiilen işlemez hâle getirerek, ülke birliğini sağlayıcı tedbîrlere yönelebilmiştir. Verdiği mücâdele pek çetin olmuş; yabancı memleketlerde yuvalanan ve çok çeşitli dış kaynaklardan beslenen aleyhteki Jön-Türk neşriyatının tesiriyle, devlete en fazla bağlı olması lâzım gelen genç subaylar tarafından, âdeta İngiltere nam ve hesâbına, Makedonya'da vurulmuştur.

Tahsin Paşa'nın yazdığına göre, bu darbede Almanya sefîri Baron Marschall'in bizzat Sultan'a da söylediği şekilde, subayların maaş ve tayınları meselesi çok önemli bir rol oynamıştır. Abdülhamîd bir yabancı müdâhalesinden ve kan dökülmesinden son derece çekindiği için, olayların akışına tâbi olmayı en uygun çâre saymıştır. Diğer taraftan halk ve erât nezdinde çok büyük bir sempatiye sâhip olan Sultan, ilk hamlede tahttan indirilememiş; bunun için olağanüstü bir hâdise beklenilmiştir. Nihâyet Sultan, böyle bir olay bulunarak tahttan indirilmiş ve koskoca devlet, çılgın denilebilecek derecede akıl dışı bir Balkan komitesinin oyuncağı hâline gelmiştir. Onun tahttan indirilişi, Türkiye için pek fecî ve felâketli günlerin başlangıcı olmuş ve Sultan'ın zamanları, hasret çekilen tatlı ve büyük bir hâtıra hâlinde milletimizin hâfızasına intikal etmiştir.

Tahta Çıktığındaki Siyâsî Durum

Sultan Hamîd, pek karışık ve ehemmiyetli, dış ve iç olaylar arasında tahta çıkmış; eski kudretini yitirmiş olmakla birlikte Asya, Avrupa ve Afrika'da hâlâ geniş arâzîleri elinde bulunduran büyük bir devletin riyâsetini üstlenmişti. Amcası Sultan Azîz pek fecî bir vezirler komplosu ile tahttan indirilmiş ve öldürülmüştür. Yüksek rütbeli subaylar siyâset batağına girmiş; geniş halk kitleleri ile onlardan müteşekkil erâtın nefretini üzerlerine çekmişti. Hemen 70 seneden beri görülmeyen ve mâhiyeti bakımından Osmanlı târihinde örneği bulunmayan darbe, sâdık devlet ricâlinin ümitlerini söndürmüş; kamuoyunda çok ciddî bir şaşkınlık yaratmıştı. Darbeden sonra yapılan

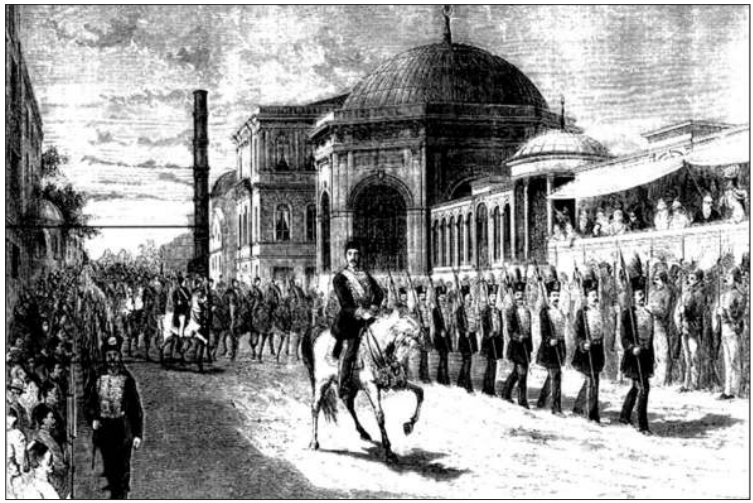
taşkınlıklar, hâdisenin tertipçilerinin harem-i hümâyûna bile tasallut etmeleri, üç ay içinde iki darbe olayının cereyânı ve üç pâdişahın saltanat makaamında görünüşü, devlete sâdık olanların üzüntüsünü büsbütün artırmıştı. Darbe komitesinin âdeta bütün devlet kudretini ele geçirmesi, Sultan Murad'ın asâbî rahatsızlığından da kuvvet alan komplocuların saltanat makaamı hakkında karanlık davranışları, muhâfazakâr grupları ve ricâli harekete geçirmiş; bu sebeple Abdülhamîd Han'ın tahta çıkışı bir rahatlık hâsıl etmişti.

Buna mukaabil dış tehlikeler, memleket ufuklarında kara bulutlar teşkîl etmekteydi. Rusya'nın kışkırtmasıyla başlayan Sırp ve Karadağ isyanı devam ediyor; Osmanlı kuvvetleri buralarda muhârebe ediyordu. Devletler arası dengenin bozulmasından ve Türkiye'deki iç karışıklıklardan istifade etmeyi düşünen Rusya, müdâhale hazırlıkları içindeydi. Balkan Slavları içindeki tahrîklerinin netîcesiz kalması, onun, bu milletler nezdindeki prestijini sarstığından, bunu düzeltmenin çârelerine başvurmağa hazırlanıyordu.

Kılıç Alayı

İşte bu karışık vasat içinde tahta çıkan Sultan Hamîd, tahta çıkmasından bir hafta sonra selefinin rahatsızlığı dolayısıyla yerine getirilememiş olan, an'anevî taklîd-i seyf (kılıç kuşanma) merâsiminde bulunmuştur. İç ve dış felâket haberleriyle alt üst olmuş pâyitaht ahâlisi, bu merâsimle yeni ümitlere kapılmışlardır. 7 Eylül 1876/17 Şâban 1293 perşembe günü, İstanbul'da işleyen bütün vapurlar, bahriye istimbotları, sefâret beylik gemileri, çeşitli kayık ve sandallarla pâyitaht halkı Eyüb'e gitmeğe başlamış; yeni hükümdarın geçeceği yollar, çok yoğun bir kalabalıkla dolmuştu. Vezirler, kumandanlar ve ulemâ öğle namazından evvel Eyüb iskelesinde toplanmışlar; Pâdişah'ı beklemeye başlamışlardır. Sultan II. Abdülhamîd Dolmabahçe Sarayı'ndan, 13 çifte köşklü saltanat kayığına binmiş olarak, Eyüb'e doğru hareket etmiştir. Karşısına Dâmâd Mahmud Paşa'yı alan Hükümdar, top atışlarıyla karşılanmış ve Kılıç Alayı'nın başladığı böylece ilân edilmiştir.

Pâdişah ve maiyetindekiler, âdeta bütün Haliç'i kaplayan, rengîn

Divanyolu'nda Sultan II. Abdülhamîd'in Kılıç Alayı.
Sağda özel olarak yapılmış "kadınlar tribünü" dikkat çekiyor.

ve zengin bir manzara teşkîl eden seyir kayıkları ve selâm vaziyetinde duran imparatorluk donanması önünden geçerek Eyüb'e gelmişlerdir. Tamâmen al renkli kadife ile kaplanmış bulunan iskele üzerinde, kılıçlarıyla selâm vaziyetinde duran iki sıra subaylar yer almıştı. Biraz ötedeki câmi avlusunda vekiller, kumandanlar ve sâir ricâl, büyük üniformalarını giyinmiş oldukları halde, ihtiram vaziyetinde bekliyorlardı. Pâdişah iskeleye ayak basınca bando özel marşı çalmağa başlamış ve ellerinde altın buhurdanlar tutan Teşrîfât Nâzırı ile Eyüp Baş İmamı arkasından câmi-i şerîfe dâhil olmuştur. Öğle namâzını edâdan sonra Pâdişah, Ebâ Eyyûbü'l-Ensârî hazretlerinin türbesine geçerek, Hazret-i Ömer radiyallûhu anh'ın mübârek kılıncını kuşanmıştır. Bu esnâda 50 kadar kurban kesilmiş ve Osmanlı usûlü üzere, pâdişahın dönüşü kara yolu ile vukû bulmuştur.

Edirnekapısı'na yakın Kuyubaşı mevkiinde iki müzeyyen çadır kurulmuş, pâdişah alayı başta kadîm kıyâfetler giymiş; ellerinde balta ve kalkan bulunan ve "Peykân" denilen silâhşorlar, onları tâkiben gâyet müzeyyen şekilde eyerlenmiş ve ziynetli haşemlerle örtülmüş, nefs-i nefîs-i şâhâneye âit on at ve arkasından resmî üniformalarını giymiş devlet ricâli olduğu halde ilerlemiştir. Alayda sırası ile

teşrîfatçılar, miralaylar, ûlâ sınıf-ı sânisine kadar mülkiye rütbelileri, mirlivâlar, haremeyn pâyesi sâhiplerine kadar ulemâ, ûlâ sınıf-ı evveline veyâ Rumeli Beylerbeyliği'ne kadar mülkiye rütbelileri, ferikler, İstanbul pâyesine sâhip ulemâ, rütbe-i bâlâ'ya mâlik lâtîf ve beyaz giysileriyle Şeyhülislâm, onu ardından "Solak" denilen gümüş zırhlı elbiseli silâhşorlarla çevrilmiş Zât-ı Şâhâne kır bir arap atına binmiş ve müşir üniforması giyinmiş halde ilerlemiştir. Âdeta hukuka riâyetin ve ilâhî emirlere bağlılığın çok güzel bir sembolü olarak, Şeyhülislâm'ın arkasından giden Pâdişah, her halde üzerine yüklenmiş olan vazîfenin ağırlığı sebebiyle pek düşünceli görünmüştür.

Geleneğe uygun olarak büyük ceddi Fâtih Sultan Mehmed ile dedesi ve pederinin türbelerini ziyâretten sonra Topkapı'ya giderek, Hırka-i Şerîf dâiresinde duâ ile meşgûl olmuş ve bilâhare Dolmabahçe Sarayı'na dönmüştür.

İlk Günleri

Merâsimi tâkip eden günlerde İstanbul halkı, yeni Pâdişah'ın pek demokrat hareketlerine şâhid olmuştur. Sultan geleneğe uyarak, devlet müesseselerini birer birer ziyâret etmiştir. 14 Eylül'de Bâb-ı Seraskerî'ye gitmiş; kumandan ve subaylarla birlikte yemeğe katılmış ve bir nutuk irâd etmiştir. Serasker vekîli Redîf Paşa, buna ordu nâmına cevap vermiştir. Ertesi akşam, vekiller ve mâbeyn erkânına Yıldız'da bir ziyâfet vermiş; devletin mâruz bulunduğu tehlikeleri sayarak, ittifak ve birlik tavsiyesinde bulunmuştur. 18 Eylül'de Tersâne'ye giderek, bahriyelilerin hatırını hoş etmiş ve karavanadan yiyerek, yine bir konuşma yapmıştır. Ramazan'ın 16'sına tesâdüf eden 5 Ekim Perşembe günü Bâb-ı Meşîhat'ı ziyâret etmiş ve ulemâ ile berâber iftâr ederek iltifatlarda bulunmuştur. 9 Kasım günü Haydarpaşa Hastanesi'ne giderek, Sırp ve Karadağ muhârebelerinde yaralanmış gâzileri birer birer ziyâret edip hatırlarını sormuş ve hepsine hediyeler dağıttırmıştır. Sık sık muhtelif câmilere devamla, Sadrâzam ve diğer vekillerle birlikte, halk içinde namaz kılmış; ahalî üzerinde pek tatlı bir intibâ uyandırmıştır.

Saraydaki masrafların mümkün oduğu kadar kısılmasını emret-

miş; huyca alışık olduğu tutumluluğu, daha ilk andan itibâren uygulamaya başlamıştır. Devlet meseleleriyle bizzat meşgûl olmağa başlamış; darbe fâcialarına karışan vezîrlere, pek haklı olarak güvenememiştir. Pâdişah'ın bu hareketi, zâten türlü ihtilâflar içinde olan vezîrler kliğinden bâzılarını endîşelendirmiştir. İbnülemîn'in nakline göre, Sadrâzam Rüşdî Paşa, daha ilk anda, yeni Pâdişah tarafından, bir münâsebetle bekletilmesinin iyiye alâmet olmadığını anlamıştır. O sırada mâbeyn başkâtibi olan eski sadrâzamlardan Küçük Saîd Paşa'dan yapılan nakle göre:

"Pâdişah büyük bir vakarla aşağıya inmiş; orada bekleyen Sadrâzam'a iltifât etmiş; 'Paşa, kendi kendime tıraş oldum, câmiye gidiyorum, geleyim de görüşelim.' demiş; 'Efendimiz kendi işinizi kendiniz görürsünüz.' cevâbını almış; Sadrâzam'la yalnız kaldıkları zaman da: 'Evlâd, hatâ ettik; bu adam garib; Sultan Azîz'in indirilişi sırasında ben Hüseyin Avnî Paşa'ya ihtar ettim, iş fenâ olur dedim, dinlemedi; Sultan Murad böyle oldu; bunu tahta çıkarmağa mecbûr olduk; şimdi kendi kendine iş görmeğe kalkıştı; dün gece Zarîfî'yi çağırtmış; maliyenin işlerine dâir müzâkereye girişmiş; sefîrleri çağırıyor, söyleşiyor; daha tahta çıkışının birinci günü böyle; sonra ne olacak, benim aslâ ümidim kalmadı." demiştir.

İşte bu sebeplerle ve aleyhte uyanan havanın netîcesinden çekinen Sadrâzam Rüşdî Paşa alışık olduğu istifayı tasarlamış ve hastalığını vesîle ederek, kılıç alayına da iştirak etmemiştir. Fakat Pâdişah, çok siyâsî ve herkesi mizâcına göre idâre etmeyi bilir bir şahsiyet olduğundan, ayrıca Paşa'nın istifası kendisi için zamansız göründüğünden, onu bu tasavvurundan vazgeçirmiştir. Fakat bâzı tâyinleri doğrudan doğruya yapan Pâdişah, Sadrâzam'ının tekrar istifa teşebbüsüyle karşılaşmış; *"Hal'lerin içinde bulunup da hizmete devamın iyi bir şey olmadığına inanmış"* olan Paşa'yı tekrar vazifesinde tutmuştur. Bununla berâber "Eğer Sadrâzam'ın maksadı, bizi işe karıştırmamak ise haber bildiren evrakı (gazeteleri) incelemekle vakit geçirelim." târizinde de bulunmuştur. Pâdişah'ın istifayı kabul etmemesine sebep, Midhat Paşa ile etrafındaki eblehlere karşı onu bir denge unsuru olarak kullanmak isteyişidir. Sultan, istifa illetiyle mâlûl olan Paşa'yı, lüzumlu olduğu kadar sadrazamlıkta tutmayı bilmiştir.